

HAL
open science

Územní aspekty politické a ekonomické transformace v České republice

Michal Illner, Milan Víturka, Václav Havlík, L'Ubomír Faltan, Leopold
Zubek, Josef Ježek, Karel Maier

► **To cite this version:**

Michal Illner, Milan Víturka, Václav Havlík, L'Ubomír Faltan, Leopold Zubek, et al.. Územní aspekty politické a ekonomické transformace v České republice. Cahiers du CEFRES, 1995, Území v procesu změn, 9, pp.13-74. halshs-01496195

HAL Id: halshs-01496195

<https://shs.hal.science/halshs-01496195>

Submitted on 27 Mar 2017

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L'archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d'enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Cahiers du CEFRES

N° 9, Území v procesu změn
Lepessant, Gilles (Ed.)

Michal ILLNER, Milan VITURKA, Václav Havlík, L'ubomír FALŤAN, Leopold ZUBEK,
Josef JEŽEK, Karel MAIER
Územní aspekty politické a ekonomické transformace v České republice

Référence électronique / electronic reference :

Michal Illner et al., « Územní aspekty politické a ekonomické transformace v České republice », Cahiers du CEFRES. N° 9, Území v procesu změn (ed. Gilles Lepessant).

Mis en ligne en mai 2012 / published on : may 2012

URL : http://www.cefres.cz/pdf/c9/stul1_1995_uzemni_aspekty_transformace_cr.pdf

Editeur / publisher : CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

<http://www.cefres.cz>

Ce document a été généré par l'éditeur.

© CEFRES USR 3138 CNRS-MAEE

První kulatý stůl

**ÚZEMNÍ ASPEKTY POLITICKÉ A EKONOMICKÉ
TRANSFORMACE V ČESKÉ REPUBLICĚ**

Územní aspekty politické a ekonomické transformace v České republice*

Michal Illner

Strukturní společenské změny mají vždy také prostorovou stránku – a to se v plné míře týká i postkomunistické transformace v České republice. Územní struktura se účastní transformačních procesů dvěma hlavními způsoby. Jednak je přetvářena probíhajícími společenskými změnami, jednak se sama stává faktorem společenské změny. V tomto druhém případě působí většinou jako svého druhu bariéra, jako činitel limitující možnosti a tempo změn ekonomických, politických a sociálních. Územní struktura se může totiž měnit jen zvolna, pomaleji než ekonomický systém, sociální struktura či soustava společenských hodnot. Proto územní struktura zpomaluje společenské změny a přispívá k zachování dlouhodobých trendů. Současně však může být v územní struktuře společnosti obsažen i významný rozvojový potenciál – projevující se pak např. komparativními výhodami některých regionů, a v tomto ohledu pak mohou územní vztahy působit jako aktivní faktory společenské transformace.

DĚDICTVÍ ÚZEMNÍHO VÝVOJE Z DOBY „REÁLNÉHO SOCIALISMU“

Územní vývoj v České republice po roce 1989 je ovlivňován jak novými politickými, ekonomickými a sociálními poměry, tak i dědictvím minulosti. Toto dědictví má více vrstev a zahrnuje nejen důsledky nepřímě vzdálené komunistické éry, ale také dlouhodobé trendy prostorové organizace země. Pokud jde o „komunistické“ dědictví ve vývoji územní struktury naší země, lze jeho hlavní rysy charakterizovat následovně:¹

1. Po druhé světové válce se české země jako vysoce industrializovaný a válečnými událostmi vcelku málo postižený region staly dodavatelem výrobků a služeb pro poválečnou obnovu a modernizaci mnohem více poškozeného a zaostalého Slovenska, stejně jako Sovětského svazu a dalších zemí východního bloku. Docházelo tak k rozsáhlému přerozdělování zdrojů ve prospěch zahraničních partnerů a východních částí republiky, zatímco v samotných českých zemích obnova investičních statků zaostávala. Úroveň ekonomického a sociálního rozvoje obou částí Československa se postupně vyrovnávala.

2. Regionální politika socialistického státu vycházející z principu plánovitěho vyrovnávání územních rozdílů (a založená na územním přerozdělování) dovedla zmírnit některé nehlubší ekonomické a sociální difference mezi regiony, mnohé z těchto rozdílů však také zachovala a některé nové dokonce vytvořila:

– Nevymizelo např. dávné rozdělení českých zemí zhruba 50. rovnoběžkou (či přesněji osou mířící ze severozápadu na jihovýchod) na průmyslovější a více urbanizovaný sever a méně rozvinutý jih, ani nebyla v českém prostoru kompenzována extrémní centralita hlavního města Prahy. Motorem poválečného průmyslového rozvoje se stala již existující průmyslová střediska a jejich úloha se dále posílila.

– Nejvýraznější z nově vniklých nerovnováh byla marginalizace regionů podél hranice s Rakouskem a západním Německem, k níž došlo v poválečných létech po odsunu tamního německého obyvatelstva a spuštění „železné opony“. Ztráta původních obyvatel, jejich nedostatečná (v mnoha okresech) náhrada novými osídlenci, zavedení zvláštního bezpečnostního režimu v pohraničním pásmu a zřízení vojenských prostorů, přerušování původních hraničních komunikací a přechodů a znemožnění kontaktů se sousedy na druhé straně

* V tomto příspěvku navazuji na článek Illner, M. a Andrlé, A. „The Regional Aspect of Post-Communist Transformation in the Czech Republic“, který vyšel v *Czech Sociological Review* II (1994).

¹ Podrobnější rozbor jednotlivých stránek tohoto vývoje viz [Musil 1988, Illner 1989 a 1992]. Van Zoon a B. Jalowiecki se pokusili zobecnit tyto trendy pro čtyři státy „vyšehradské skupiny“ [Van Zoon 1992, Gorzelak a Jalowiecki 1994].

hranice, strategický zájem Varšavského paktu na přibrzdění ekonomického rozvoje exponovaných oblastí, které by se mohly stát nástupištem úderu proti Západu, to vše vedlo k marginalizaci a celkové stagnaci příhraničních oblastí – zejména příhraničních regionů v západních, jihozápadních a jižních Čechách a na jižní Moravě. Stagnaci a marginalizaci se však nevyhnuly ani některé příhraniční regiony na severu Čech a Moravy, sousedící s Německem a Polskem.

– Kromě těchto marginalizovaných příhraničních oblastí se však v českých zemích vytvořily i „vnitřní periferie“ – většinou mikroregiony s výrazným zastoupením zemědělství, s nízkou hustotou obyvatelstva a jeho nepříznivým věkovým složením, regiony migračně ztrátové, s nižší životní úrovní, se stagnující infrastrukturou a zaostávající výstavbou bytů [Musil 1988]. Tyto vnitřní periferie vznikly zejména na obvodu některých bývalých krajů, např. podél značné části hranic Středočeského kraje (typickou stagnační oblastí je severovýchodní část tohoto kraje na Poděbradsku a Nymbursku).

– „Socialistická“ industrializace, orientovaná převážně na těžbu surovin, výstavbu těžkého průmyslu a zbrojních závodů, vytvářela a dále posilovala monostrukturní povahu mnoha průmyslových aglomerací. Ty se pak vzhledem ke své jednostranné ekonomické základně stávaly dějištěm mnoha sociálních problémů a byly zranitelné vůči měnícím se vnějším vlivům. Severozápadní Čechy a severní Morava mohou posloužit jako příklad [Kostecký 1993].

3. Zastaralá průmyslová infrastruktura a výrobní technologie, jednostranné zaměření na těžký průmysl a na extenzivní rozvoj, zanedbávání ekologických hledisek měly za následek drastické poškození životního prostředí některých průmyslových aglomerací a městských sídel i jejich zázemí (nejhůře postiženy byly severní a severozápadní Čechy, severní Morava a největší města Praha, Ostrava, Brno, Plzeň).

4. Kolektivizace zemědělství, při které byly zlikvidovány rodinné zemědělské podniky a byly vytvářeny rozsáhlé státní statky a zemědělská družstva, změnila zásadním způsobem vlastnické vztahy k půdě i způsob jejího využití a přispěla ke změnám v systému osídlení. Řada malých venkovských lokalit, pro které nezbyla v systému velkokapacitního socializovaného zemědělství žádná hospodářská funkce, ztratila většinu svých trvalých obyvatel a změnila se na rekreační sídla. Urychlilo se tak vyliďňování venkova a koncentrace obyvatel do větších sídel.

5. Nové byty se stavěly převážně na nově zakládaných sídlištích na okrajích měst, v uniformních více-podlažních domech, zatímco středy měst, mnohé z nich historické, dlouhá léta chátraly. Proces suburbanizace byl zpomalen nebo zcela zastaven přísnou ochranou zemědělské půdy a také tím, že pro velkou většinu městského obyvatelstva se stal příměstský rodinný domek záležitostí zcela nedosažitelnou: jednak z finančních důvodů, jednak proto, že dodavatelská výstavba obytných domů pro obyvatelstvo prostě nebyla k dispozici.

6. Infrastruktura měst a dopravní i telekomunikační sítě – silnice, železnice, letiště, telefonní a další komunikační služby – zastarávaly a byly zanedbávány. Nerozvinuté byly zejména všechny dopravní trasy spojující české země s cizinou, především s nesocialistickými zeměmi. Jednostranná preference průmyslu, resp. výrobních odvětví, vedla k chronickému zanedbání služeb, které oficiální ekonomická doktrína považovala za „nevýrobní činnosti“, a přikládal se jim proto druhotný význam.

7. Centrální plánování, centralizace správy a politický dohled komunistické strany zlikvidovaly většinu prvků územní samosprávy a zbavily místní i regionální správní orgány možnosti rozhodovat o podstatných záležitostech jejich obvodů. Územní orgány byly navíc oslabovány vzrůstajícím politickým a ekonomickým vlivem velkých průmyslových podniků a postupným podřizováním územních zájmů zájmům podnikovým. V organizaci společnosti začal odvětvový systém postupně prorůstat systémem územním a převažovat nad ním [Illner 1992a]. Regionální politika ztratila do značné míry význam a stala se podřízenou součástí centrálního ekonomického plánování.

Do období postkomunistické transformace tak Česká republika vstoupila s polarizovanou regionální strukturou, s extrémně a jednostranně industrializovanými městskými aglomeracemi, s nerozvinutou infrastrukturou, znečištěným životním prostředím a slabou, nadměrně centralizovanou územní správou.

G. Gorzelak a B. Jalowiecki došli ve své analýze regionálního vývoje ve východní části střední Evropy k závěru [Gorzelak a Jalowiecki 1994: 139], že socialistická éra ovlivnila sociální a ekonomický prostor těchto společností mnohem méně než jejich sociální stratifikaci či hodnotové systémy. Přes všechn vliv socialistického vývoje je podle jejich názoru současná prostorová struktura v zemích východní části střední Evropy převážně výsledkem dlouhodobých historických trendů ve vývoji osídlení a průběhu industrializace od 19. století. Podle mínění těchto autorů se základní prostorové struktury během posledních čtyřiceti pěti poválečných let kvalitativně nezměnily.

Pokud jde o Českou republiku, lze takový závěr potvrdit jen částečně: navzdory všeobecné setrvačnosti prostorového uspořádání společnosti proběhly u nás po 2. světové válce v tomto ohledu zcela zásadní změny, které ony dlouhodobé historické trendy přerušily. Rozvojová dynamika se v českých zemích postupně přesouvala do jejich východní (moravské) části, a to na úkor jejich části západní (české), která byla až do té doby v posledních stoletích vždy ekonomicky silnějším z obou makroregionů. S jistou nadsázkou lze tvrdit, že vlastní Čechy se po 2. světové válce stále více stávaly „starou průmyslovou oblastí“ se všemi problematickými rysy regionů tohoto typu². Za tímto vývojem lze pravděpodobně vidět působení geopolitických faktorů rozdělené Evropy a strategické zájmy Varšavského paktu. Depopulace větší části česko-německého a česko-rakouského pohraničí vyvolaná deportací německých obyvatel se ukázala být zásahem, který je pravděpodobně nevratný a který podstatným způsobem a trvalým způsobem změnil prostorové vztahy v českých zemích.

ÚZEMNÍ DŮSLEDKY ZMĚN PO ROCE 1989

Společenská transformace zahájená v České republice v roce 1989 a dosud ještě nedokončená začala měnit i prostorovou strukturu země. Pro změny prostorového uspořádání republiky jsou relevantní zejména následující čtyři procesy: 1. Změna geopolitické situace země a rozdělení Československa. 2. Demokratizace veřejného života, politiky a územní správy. 3. Změny vlastnických vztahů a příliv zahraničního kapitálu. 4. Restrukturace ekonomiky.

1. Změna geopolitické situace České republiky a rozdělení Československa

Zánik sovětského bloku, emancipace Československa z ruského vlivu a pád „železné opony“ znamenaly politickou i ekonomickou reorientaci země z východu na západ. Vývoj v České republice, který byl během posledních čtyřiceti let vnitřní záležitostí východoevropského mocenského okruhu ovládaného Sověty, se opět stal součástí širší evropské scény, a to v pasivním i aktivním smyslu. Tato geopolitická změna má významné důsledky pro vnitřní i externí regionální situaci země.

V západní části státu, t.j. ve vlastních Čechách, které byly po staletí ekonomickým těžištěm země, byla obnovena relativní ekonomická dynamika. Uvnitř Čech se otevřely nové rozvojové možnosti pro jejich západní, jižní a jihozápadní části, donedávna ještě stagnující periferii sovětského bloku. Regiony podél bavorských a rakouských hranic, které donedávna doplácely na svou okrajovou polohu, mohou nyní těžit z blízkosti rozvinutých sousedních zemí a mohou současně využívat i svého zachovalého životního prostředí. Byla zde zrušena řada vojenských prostorů a jejich území bylo otevřeno pro civilní potřeby. Příhraniční oblasti se mohou stát jedním z preferovaných cílů zahraničních investorů a turistického ru-

² Jako „staré průmyslové oblasti“ se označují regiony, jejichž ekonomika je převážně založena na průmyslových oborech charakteristických pro prvo průmyslovou revoluci – těžbě uhlí, hutnictví, textilním průmyslu apod. V západní Evropě prodělaly tyto oblasti během posledních desetiletí hlubokou krizi, která vyústila v restrukturaaci jejich ekonomické základny.

chu. Regiony na jihu a jihozápadě Čech, kterých se m.j. tyto možnosti týkají, jsou však současně hendikepovány nedostatkem obyvatelstva a vysokým podílem primárního sektoru³. Na některých územích při německých, rakouských a polských hranicích byly podniknuty pokusy institucionalizovat přeshraniční spolupráci ustavením „euroregionů“.

Naproti tomu některé z moravských regionů podél hranice se Slovenskem, které měly doposud dobré rozvojové možnosti a patřily z ekonomického a sociálního hlediska k nejlépe vyváženým částem země⁴, jsou ohroženy postupnou marginalizací. Existuje riziko, že se stanou periferií, která bude přes hranice získávat jen málo rozvojových podnětů. Toto nebezpečí bylo posíleno rozdělením Československa a omezením zbrojní výroby, která byla právě v těchto oblastech silně zastoupená.

Souhrnné územní důsledky rozdělení Československa čekají ještě na své zhodnocení. Rozdělení nepochybně přispělo k posunu geopolitického těžiště České republiky k západu a vytvořením různých bariér mezi oběma novými státy nepříznivě ovlivnilo východomoravské regiony.

2. Důsledky demokratizace

Demokratizace správy, politického a veřejného života byla doprovázena územní decentralizací a obnovením územní samosprávy na místní úrovni. Jedním z průvodních jevů těchto změn bylo rychlé rozdrobení územně správní struktury. Byla zrušena krajská úroveň správy a prudce vzrostl počet obcí⁵. Mezi státem a okresy, jako dnes jedinou regionální hladinou správy, se otevřela funkční mezera. Byla odmítnuta většina metod a nástrojů užívaných dřívějším režimem k regulaci a podpoře územního rozvoje a nové, tržně konformní postupy, které by odpovídaly liberální orientaci současné vlády, se formují jen velmi pomalu. Centrální národohospodářské plánování a oblastní plánování jako jeho složka byly zrušeny, role územního plánování byla oslabena. Mnohem volnější prostor byl poskytnut spontánnímu průběhu územního vývoje. Lze konstatovat, že v současné době se v České republice žádná systematická regionální politika neprovede. Stát zasahuje v jednotlivých případech či kategoriích případů, kde jeho intervenci vyžaduje napjatá a politicky riskantní situace některých regionů (např. vysoká nezaměstnanost nebo extrémní zátěž životního prostředí), o systematickém postupu však nemůže být řeč.

V činnosti různých občanských hnutí a společenských organizací a částečně i jako politicky organizovaná síla se po roce 1989 začal projevovat regionalismus. Pouze moravský regionalismus však sehrál významnější politickou roli a institucionalizoval se jako politická strana, resp. strany. V poslední době se tento regionalismus znovu projevil v souvislosti s diskusemi o novém politickém a správním členění státu (v diskusích o tzv. „vyšších územních celcích“).

3. Důsledky změn vlastnických vztahů a přílivu zahraničního kapitálu

Výrazný vliv na transformaci územní struktury mají změny vlastnických vztahů k půdě a vlastnictví zemědělských podniků. Prostorové ekonomické vztahy na venkově, založené donedávna na organizační struktuře socialistického zemědělství, se postupně přetvářejí podle požadavků trhu. Zemědělské podniky se prostorově zmenšují a přibližují se opět struktuře osídlení. Není však pravděpodobné, že by se zemědělství v českých zemích vrátilo k soustavě rodinných podniků, jaké tvořily jeho páteř před kolektivizací. Přestože počet rodinných farem v posledních letech opět vzrůstá, zůstává jejich relativní podíl na obdělá-

³ Hampl a kol. upozornili na bariéry vyplývající z takových faktorů jako jsou „parazitické“ ekonomické aktivity rozmáhající se podél česko-německé a česko-rakouské hranice [Hampl et al. 1993, s. 25].

⁴ K tomuto závěru došla v r. 1987 regionální analýza sociálně-ekonomického vývoje v České republice na úrovni okresů [Boguszak et al. 1987].

⁵ Územně správní struktura České republiky se po roce 1989 rozdrobila rozpadem značné části obcí. Počet obcí, kterých bylo koncem r. 1989 o něco více než čtyři tisíce, vzrostl do r. 1992 o 50 % na 6 237 obcí. Více než 80 % mělo přitom méně než 2 000 obyvatel.

vané půdě i objem jejich produkce velmi malý. Tradice, znalosti, motivace a hmotná infrastruktura potřebné pro individuální zemědělské hospodaření byly během čtyřiceti let komunistického režimu ztraceny a není pravděpodobné, že by se je podařilo ve větším měřítku oživit. I do budoucna budou tedy pravděpodobně převažovat velké zemědělské podniky, a už družstva nebo podniky jiného druhu [Staněk et al. 1993].

Cena pozemků, spoluurčovaná opět trhem, se stává důležitým lokalizačním faktorem (v socialistické ekonomice měla cena pozemků pouze symbolický význam a byla velmi málo diferencovaná). V českých městech již lze sledovat změny jejich prostorové struktury způsobené zhodnocením pozemků a diferenciací jejich ceny. Začínají se zde postupně projevovat prostorové procesy příznačné pro ekologii kapitalistických měst [Sýkora 1994, Musil 1993]. Ve velkých městech, zejména v Praze, se oslabuje obytná funkce jejich centrálních částí ve prospěch funkce obslužné – pronikají sem banky, pojišovny, cestovní kanceláře a další organizace terciárního sektoru. Některé hospodářské činnosti opouštějí příliš drahá městská centra a stěhují se do levnějších stanovišť na obvodu měst, případně hledají nové umístění v příměstské zóně a v menších sídlech mimo velkoměsta. Tato sídla tak dostávají nové rozvojové stimuly. Ve městech i v jejich zázemí se začíná objevovat sociálně segregované bydlení: rozbíhá se dlouho zadržovaná suburbanizace, urychlovaná nyní zájmem nově se rodících majetných vrstev získat kvalitní bydlení v atraktivních polohách za hranici města, a současně se dává do pohybu proces sociální selekce obyvatelstva sídliš vybudovaných za socialistické éry. Co do sociálního složení dosud zcela heterogenní sídliště budou postupně ztrácet obyvatelstvo s vyšším sociálním statutem a budou se spontánně stávat zónami sociálního bydlení, t.j. budou získávat funkci, k níž byly svým fyzickým charakterem předurčeny.

Selektivní rozmístění zahraničních investic je dalším faktorem přispívajícím ke změně územní struktury České republiky. Zahraniční investoři mají největší zájem umístit svůj kapitál v Praze a v jejím okolí, v ostatních velkoměstech a v oblastech přiléhajících k česko-německé a česko-rakouské hranici [Andrle 1993]. Lze konstatovat, že region je pro zahraniční kapitál tím atraktivnější, čím blíže je k Praze nebo k západním hranicím České republiky a čím více je urbanizovaný.

4. Důsledky restrukturalace hospodářství.

Ekonomika České republiky (zejména průmysl) se nachází uprostřed procesu restrukturalace svého věcného zaměření. Některé činnosti se omezují (např. výroba oceli, těžba uhlí, těžké strojírenství, zemědělská výroba), některé byly téměř zlikvidovány (např. většina elektronického průmyslu, výroba těžké zbrojní techniky), další však byly posíleny (např. výroba automobilů, služby turistickému ruchu, bankovníctví) a některé činnosti se objevily zcela nově (např. některé typy služeb pro soukromý sektor). Většina těchto změn je rozložena z prostorového hlediska nepravidelně a zasahuje tedy jednotlivé regiony v různé míře a různým způsobem. Zatím lze sledovat jen první regionální důsledky tohoto dosud probíhajícího a zdaleka ještě neukončeného procesu. Omezováním výroby jsou nejvíce postiženy některé výrazně zemědělské oblasti a dále regiony převážně závislé na jediné, neprosperující průmyslové výrobě (např. na výrobě nákladních automobilů). Z konjunktury služeb naproti tomu mohou těžit velká města a v první řadě Praha. Regionální důsledky věcné restrukturalace ekonomiky lze nepřímou sledovat na regionální diferenciaci nezaměstnanosti.

REGIONÁLNÍ POTENCIÁL TRANSFORMACE

Jednotlivé regiony České republiky se liší svou schopností vyrovnat se s problémy postkomunistické transformace. Přehled faktorů ovlivňujících tyto regionální potenciály poskytli např. Hampl a kol. nebo Gorzelak a Jalowiecki [Hampl et al. 1993: 11–27, Gorzelak and Jalowiecki 1994]. Lze uvést následující čtyři skupiny činitelů: 1. Sociální faktory, k nimž patří vzdělanost obyvatelstva, jeho sociální integrace, povaha lokální (regionální) kultury – podnikavost, pracovitost, pružnost apod. 2. Ekonomické faktory, jako je již dosažená hospodářská úroveň regionu, diverzifikace ekonomických struktur a činností, zastoupení perspektivních a neperspektivních hospodářských činností apod. 3. Faktory polohy, jako je např. vzdálenost od domá-

cích i zahraničních resp. mezinárodních zdrojů kapitálu a inovací. 4. Faktory životního prostředí, tj. kvalita prostředí přírodního i civilizačního.

Schopnost (potenciál) regionů obstát v podmínkách postkomunistické transformace je určován kombinací všech těchto faktorů. Lze tedy předpokládat následující:

– Vývojové možnosti regionů na západním okraji republiky, resp. regionů, které mají příležitost těžit z kontaktů s hospodářsky vyspělejšími sousedy, se budou dále zlepšovat.

– Vývojové možnosti regionů, jejichž ekonomika je založena na méně perspektivních oborech, se budou pravděpodobně zhoršovat a jejich budoucnost bude záviset na úspěchu hospodářské konverze. – Příznivý vývoj lze očekávat v regionech s diverzifikovanou ekonomickou strukturou, v regionech se silným sektorem služeb a v regionech se silným turistickým ruchem.

– Příznivý vývoj lze také předpokládat v územích, kde nejvíce pokročila privatizace nebo kde je vysoké zastoupení zahraničního kapitálu. – Jedním z nejdůležitějších faktorů regionálního vývoje se bude stávat kvalita životního prostředí. Ekologické ohledy budou ovlivňovat migrace obyvatelstva i lokalizační rozhodování firem. Vysoce poškozené životní prostředí v severozápadních Čechách a na severní Moravě bude z tohoto hlediska znamenat pro tyto regiony stále větší nevýhodu. Naproti tomu vcelku dobře zachovalé prostředí jižních Čech, spolu s existencí tamní stabilizované a integrované společnosti a blízkostí Rakouska a Německa, bude výrazně posilovat jejich přitažlivost jak pro moderní průmyslové výroby, tak i pro přistěhovalce a turistický ruch. Ekologické a sociokulturní kvality mohou v budoucnosti kompenzovat polohové nevýhody některých periferních území, např. regionů na východní Moravě podél hranice se Slovenskou republikou. – Rozvoj regionů atraktivních z historického nebo přírodního hlediska je podporován rostoucím turistickým ruchem, především z ciziny. Tato situace bude i nadále pokračovat, intenzita turistického ruchu se však bude pravděpodobně stabilizovat, a dost možná na úrovni poněkud nižší než současné. Atraktivita území pro turistiku bude rostoucí měrou záviset také na jejich schopnosti poskytnout pro turistický ruch přiměřené služby. – Velmi příznivé jsou vývojové možnosti Prahy jako centra státu a jako kulturního a v menší míře i hospodářského střediska nadnárodního významu. Přispívá k nim příliv zahraničního kapitálu a rozvoj služeb. Lze očekávat, že rozvojová dynamika Prahy bude stimulovat hospodářský rozvoj celého okolního regionu. Dobré jsou zajisté i možnosti Brna a jeho zázemí.

Jedním ze znepokojivých výsledků analýz vývojového potenciálu regionů České republiky jsou relativně méně příznivé vývojové perspektivy značné části Moravy. Např. podle rozboru provedeného Terplanem [Andrle 1993] bylo z dvanácti okresů, nejvíce u nás problematických co do šancí dalšího rozvoje, devět na Moravě. Regionální potenciál Čech se zdá být vcelku příznivější než potenciál Moravy, i když i v Čechách jsou samozřejmě oblasti postižené strukturálními problémy.

ZÁVĚRY

Úvahy o územních aspektech postkomunistické transformace v České republice otevírají některé obecnější problémy:

1. Důležitá je v první řadě otázka, zda vývoj po r. 1989 (geopolitické změny ve východní části střední Evropy a transformace české společnosti) změní podstatnějším způsobem stávající regionální strukturu republiky nebo zda ji bude sledovat.

2. V případě, že dojde k podstatnějším územním změnám, lze očekávat, že tyto změny budou znamenat ve větší míře i oživení resp. obnovení některých předválečných územních struktur?

3. Jestliže se tendence k obnovení dřívějších územních vzorců prosadí, jak dalekosáhlé budou a jak budou interagovat s hlubokými regionálními přeměnami, které nastaly během posledních padesáti let?

4. Prohloubí ekonomická transformace České republiky regionální polarizaci země – rozdíly mezi rozvíjejícími se a stagnujícími resp. zaostávajícími regiony, mezi velkými městskými centry a ostatním územím, mezi jednotlivými zónami ve městech? Stanou se silné regiony ještě silnějšími a slabé ještě slabšími?

5. Bude v příštích letech rozrušeno dávné rozdělení českých zemí na rozvinutější (více industrializovaný a urbanizovaný) sever a méně rozvinutý (více rurální a agrární) jih, rozdělení ještě posílené „socialistickou industrializací“? Budou „staré“ průmyslové regiony na severu země upadat, zatímco méně zalidněný, méně rozvinutý a ekologicky zachovalejší jih bude přitahovat progresivní nové výroby a s nimi i nové obyvatele?

6. Vznikne nová regionální polarizace země podél osy západ – východ, s lepšími předpoklady rozvoje v západních částech?

7. Česká republika usiluje o členství v Evropské Unii, které bude spojeno s omezením významu státní hranice a bude předpokládat volný pohyb lidí, kapitálu, zboží, služeb i informací. Obstojí regionální struktura země, oslabená německou okupací a padesáti léty komunistického režimu, v takovém uvolnění, aniž by se porušila její soudržnost?

LITERATURA

Andrle, A. : *Regional Potential of Economic and Social Transformation in the Czech Republic*, Praha, Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic, 1993.

Boguszak, J., Boguszaková, M., Gabal, I., Illner, M., Matějů, O. : *Regionální analýza okresů ČSR a SSR*, Praha, MON, 1987.

Burcin B., Kučera, M., Kučera, T. : *Forecast of the Development of the Czech Republic's Population until 2005*, Praha, Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic, 1993.

Dostál, P., Kára, J. : „Territorial Administration in Czechoslovakia: An Overview“, in : Dostál, P. et al. : *Changing Territorial Administration in Czechoslovakia*, Amsterdam, University of Amsterdam, 1992, s. 17–32.

Drbohlav, D. : *The Past, the Present and the Probable Future of International Migration in Poland, the Czech Republic, Slovakia and Hungary (With special respect to the Czech Republic and Slovakia)*, Praha, Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic, 1993.

Gorzela, G. a Jalowiecki, B. (eds.) : *Eastern and Central Europe 2000. Final Report*, Warszawa, European Institute for Regional and Local Development, 1994.

Hampl, M. et al. : *Problémy regionálního rozvoje v České republice: potenciál, subjekty, mechanismy*, Praha, Katedra sociální geografie a regionálního rozvoje Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy, 1993.

Hanšpach, D., Kostecký, T., Vajdová Z. : *Local Government in the Czech Republic*, Praha, Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic, 1993.

Illner, M. (ed.) : *Regionální problémy sociálního rozvoje ČSFR*, Praha, Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, 1989.

Illner, M. : 1992a, „Municipalities and Industrial Paternalism in a 'Real Socialist' Society“, in : Dostál, P. et al. : *Changing Territorial Administration in Czechoslovakia*, Amsterdam, University of Amsterdam, 1992, s. 39–47.

Illner, M. : 1992b, „Problems of Local Government in the Czech Republic (Past, Present and Future)“, in : Péteri, G. (ed.) : *Event and Changes. The First Steps of Local Transition in East–Central Europe*, Budapest, LD&I Foundation, 1992, s. 19–31.

Illner, M. : 1992c, „Continuity and Discontinuity. Political Change in a Czech Village After 1989“, *Czechoslovak Sociological Review*, Special Issue, August 1992, s. 79–91.

Illner, M. (ed.) : 1993, *Czech Republic – Transformations After 1989 and Beyond. Scenario of Change Until the Year 2005*, Prague, Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic, 1993.

Illner, M., Andrlé, A. : „The Regional Aspect of Post–Communist Transformation in the Czech Republic“, *Czech Sociological Review*, 1, 1994 (II), s. 107 – 127.

Kostecký, T. : *Regionální diferenciace sociálních problémů v České republice*, Praha, Sociologický ústav AV ČR, 1993.

Musil, J. : „Nové pohledy na regeneraci našich měst a osídlení“, *Územní plánování a urbanismus*, 2, 1988, s. 67 – 72.

Musil, J. : „Changing Urban Systems in Post–communist Societies in Central Europe: Analysis and Prediction“, *Urban Studies*, 6, 1993 (30), s. 899 – 905.

Musil, J. : *Long–Term Development Trends in Prague from the Socioeconomic, Cultural and Geopolitical Viewpoints*, Praha, Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic, 1993.

Pohoryles, R. a Musil, J. (eds.) : *The Role of the Cities in Central Europe in the Process of Reconstruction*, Vienna, The Interdisciplinary Center for Comparative Research, 1993.

Staněk, P., Václavů, V., Václavů, K., Eremiáš, V. : *Scenario of the Development of Agriculture in the Czech Republic*, Praha, Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic, 1993.

Turba, M. : *The Physical, Ecological, Economic, Demographic and Social Barriers to the Future Development and Growth of Prague*, Prague, Fondazione Giovanni Agnelli, Unpublished report, 1993.

Van Zoon, H. : *Towards Regional Innovation Systems in Central Europe*, Brussels, Commission of the European Communities, Monitor – FAST Programme, 1992.

Vidláková, O., Zářecký, P. : „Czechoslovakia – the Development of Public Administration“, in : Bennett, R. : *Territory and Administration in Europe*, London, Frances Pinter, 1989, s. 168–179.

Zich, F. : *Euroregions Along the Czech/German and Czech/Austrian Borders*, Praha, Institute of Sociology, Academy of Sciences of the Czech Republic, 1993.

Základní faktory diferenciacie regionálních pracovních trhů v ČR

Milan Viturka

Probíhající proces společenské transformace v ČR je provázen řadou problémů, na jejichž řešení závisí celková dynamika socioekonomického rozvoje. V této souvislosti se jako příklad úspěšného řešení často uvádí relativně nízká nezaměstnanost (celková míra nezaměstnanosti se v současnosti pohybuje okolo 3,2 %), signalizující dosažení hrubé dynamické rovnováhy na pracovním trhu resp. stavu této rovnováhy blízkému. Udržení tohoto stavu i v dalším vývoji však nebude jednoduché, nebo je výsledkem působení i protichůdných faktorů, kdy především udržování nízké ceny práce oslabuje domácí poptávku a podvazuje tak celkovou dynamiku ekonomického rozvoje. Latentní makroekonomická rizika vývoje zaměstnanosti jsou dále indikována regionálními ohnisky výrazně vyšší nezaměstnanosti, dokumentujícími prostorovou diferenciaci v úrovni socioekonomického rozvoje. Problematika prostorové diferenciacie procesu formování regionálních pracovních trhů je hlavním obsahem příspěvku.

Po metodické stránce byl výzkum založen na výběru informací pokrývajících ekonomickou, sociální a geografickou dimenzi regionálních pracovních trhů s důrazem na vývojovou transformaci vstupních předpokladů regionálního rozvoje. Výběr odpovídajících ukazatelů (proměnných) byl značně ztížen relativně nízkou vypovídací schopností řady především ekonomických ukazatelů (umocňovaných jejich časovou nesrovnatelností). Původní soubor ukazatelů byl dále i s ohledem na kritéria statistického výběru redukován na konečný soubor 21 ukazatelů. Na tento soubor byla aplikována metoda faktorové analýzy, jejíž věcnou podstatou je identifikace hypotetických proměnných – faktorů stojících v pozadí měřitelných veličin.

Jako základní faktor determinující formování pracovních trhů na regionální resp. okresní úrovni byl identifikován faktor intenzity zaměstnanosti. Jeho indikačními proměnnými (proměnné s hodnotou faktorové saturace vyšší než 0,50) jsou: podíl ekonomicky aktivních obyvatel (počátek transformace), míra nezaměstnanosti, počet nezaměstnaných připadajících na volné pracovní místo, relativní počet podnikatelů – fyzických osob (výše uvedené tři proměnné reprodukuji průběh transformačního procesu – představují koncové stavy roku 1993) a vývoj spotřebitelských cen (od časové etapy spojené se zahájením procesu transformace). Faktor intenzity zaměstnanosti lze označit za obecný indikátor celkové rozvojové dynamiky okresů, nebo je hrubou mírou množství vynakládané práce. Jeho první indikační proměnná odráží vstupní relace věkové struktury obyvatelstva a poptávky na pracovních trzích, deformovaných v období centrálně plánované ekonomiky bývalé ČSSR. Tato ekonomika uměle vytvářela celé oblasti s nedostatkem pracovních sil, který byl řešen prostřednictvím pracovního zapojování obyvatelstva v produktivním věku. S nastoupením fenoménu nezaměstnanosti pak byli tito pracovníci přednostně uvolňováni, přičemž nebyli započítáváni mezi nezaměstnané. Tento jev předznamenal základní regionální rozdíly v úrovni nezaměstnanosti. V tomto ohledu se příznivě projevil v počátečních fázích rozvoje nezaměstnanosti zejména ve východočeských a některých středočeských okresech a hl. m. Praze a naopak nepříznivě zvláště v severomoravských okresech. Již v této fázi tak vznikly zásadní rozdíly mezi českými a moravskými okresy. V další fázi transformace již jako rozhodující „vnitřní“ činitel stimulace zaměstnanosti dominovala flexibilita pracovních trhů, určená v období neukončené privatizace bývalých státních podniků především úrovní podnikatelské aktivity fyzických osob. Tržní flexibilitu transformovaných státních podniků lze pak přibližně dokumentovat prostřednictvím vykazované nabídky volných pracovních míst ve vztahu k počtu uchazečů o zaměstnání. Vysokou flexibilitu pracovních trhů zaznamenaly zvláště hl. m. Praha a západočeské okresy a dále některé středočeské a východočeské okresy a okresy Liberec, Jablonec n. N. a Brno–město. Naopak nejnižší flexibilitu zaznamenaly severomoravské a dále jihomoravské okresy s vyšším podílem primárního sektoru. Přiřazení proměnné charakterizující vývoj spotřebitelských cen resp. inflace k faktoru intenzity zaměstnanosti lze označit za signální regionální projev rozvoje tržní ekonomiky.

Podle odpovídajících hodnot příslušných faktorových skóre byly okresy ČR rozděleny do 5 skupin, od skupiny A diagnostikující okresy se silně nadprůměrnou intenzitou zaměstnanosti až po skupinu E diagnostikující okresy se silně podprůměrnou intenzitou zaměstnanosti. Celkově lze konstatovat, že zásadní rozdíly odlišující intenzitně podprůměrné okresy skupiny D a E od ostatních se vytvořily již koncem roku 1990. V dalším vývoji se tyto rozdíly dále prohloubily.

Dalším extrahovaným faktorem je faktor koncentrace veřejných a vyšších služeb. Jeho indikačními proměnnými jsou: podíl obyvatel s ÚŠŠ a VŠ vzděláním (počátek transformace), ukazatel funkční a dopravní exponovanosti, podíl zaměstnanosti v terciálním sektoru, podíl obcí s více než 10 tis. obyvateli (počátek transformace), maloobchodní obrat na obyvatele (počátek transformace), poměr počtu zaměstnanců průmyslových podniků se sídlem v okrese k počtu zaměstnaných v průmyslu v okrese, podíl zaměstnanosti v primárním sektoru (záporná saturace), vývoj průměrných mezd a ukazatel polohy okresu vzhledem k nejvýznamnějším centrům nadregionálního významu (záporná saturace). Uvedený faktor zprostředkovaně odráží především atraktivitu regionálních center jako historicky rozvinutých urbanizovaných prostorů pro alokaci veřejných (státní správa, školství, zdravotnictví, sociální a ostatní veřejné služby) a vyšších tržních služeb (peněžnictví a pojišovnictví, realitní a podnikatelské služby atd.). Lze konstatovat, že identifikace daného faktoru potvrzuje rozhodující roli terciárního sektoru jako stimulátoru poptávky po pracovních silách (silná vazba na rozvoj podnikatelské aktivity). Je zjevné, že rozvoj uvedených skupin služeb klade značné nároky na kvalifikační úroveň pracovních sil. Proto nepřekvapuje, že do první skupiny v rámci užitého pětistupňového klasifikačního schématu se s jedinou výjimkou (okres Olomouc) řadí okresy, jejichž centra byla v minulosti sídlem KNV. Rovněž v zařazení okresů do dalších skupin hraje významnou roli velikost jejich centra.

Jako významově třetí v pořadí byl extrahován faktor těžkého průmyslu. Soubor indikačních proměnných tvoří: relativní ukazatel celkové spotřeby primárních energetických zdrojů (počátek transformace), komplexní ukazatel kvality sociálního prostředí (počátek transformace), průměrná mzda, vývoj míry nezaměstnanosti, vývoj průměrných mezd, podíl obcí s 10 tis. a více obyvateli (počátek transformace), podíl zaměstnanosti v primárním sektoru (záporná saturace). Faktor těžkého průmyslu v první řadě odráží prostorovou diferenciaci v rozložení energeticky a dále materiálově a investičně náročných průmyslových odvětví resp. oborů. Celkový pokles spotřeby elektrické energie po r. 1990 spolu s geopolitickou změnou exportní orientace a společenskou nutností redukce negativních ekologických dopadů vyvolal silné tlaky na ekonomickou efektivnost a konkurenceschopnost těžkého průmyslu s adekvátními nároky na substituci jeho morálně a fyzicky opotřebovaných základních prostředků. S tím spojená potřeba kapitálu podmínila orientaci na úsporu nákladů, primárně dosahovaných prostřednictvím uvolňování nadbytečných pracovních sil. Průměrně vyšší nezaměstnanost v okresech s nadprůměrnou koncentrací těžkého průmyslu je dále posilována nižší mírou adaptability pracovních sil na nové podmínky na pracovním trhu. Tato skutečnost vyplývá nejen z často jednostranné kvalifikace a nižší úrovně vzdělanosti pracovních sil, ale i ze špatné úrovně sociálního prostředí indikované nadprůměrným výskytem tzv. sociálněpatologických jevů. Je zřejmé, že nastoupený proces restrukturalizace zejména oblastí s těžkým průmyslem je dlouhodobý a v této souvislosti je nutné počítat se značnou inercií negativních trendů ve vývoji zaměstnanosti.

Posledním extrahovaným faktorem je faktor demografického rozvoje s indikačními proměnnými vývoj obyvatelstva a podíl obyvatelstva v předproduktivním věku (počátek transformace). Uvedený faktor se vzhledem k vývoji pracovních trhů projevuje především ve směru podmíněnosti vývoje produktivní složky obyvatelstva. Dlouhodobě vyšší tempo přirozeného přírůstku obyvatelstva na Moravě tak do jisté míry „ospravedlňuje“ vyšší úroveň nezaměstnanosti v moravských okresech.

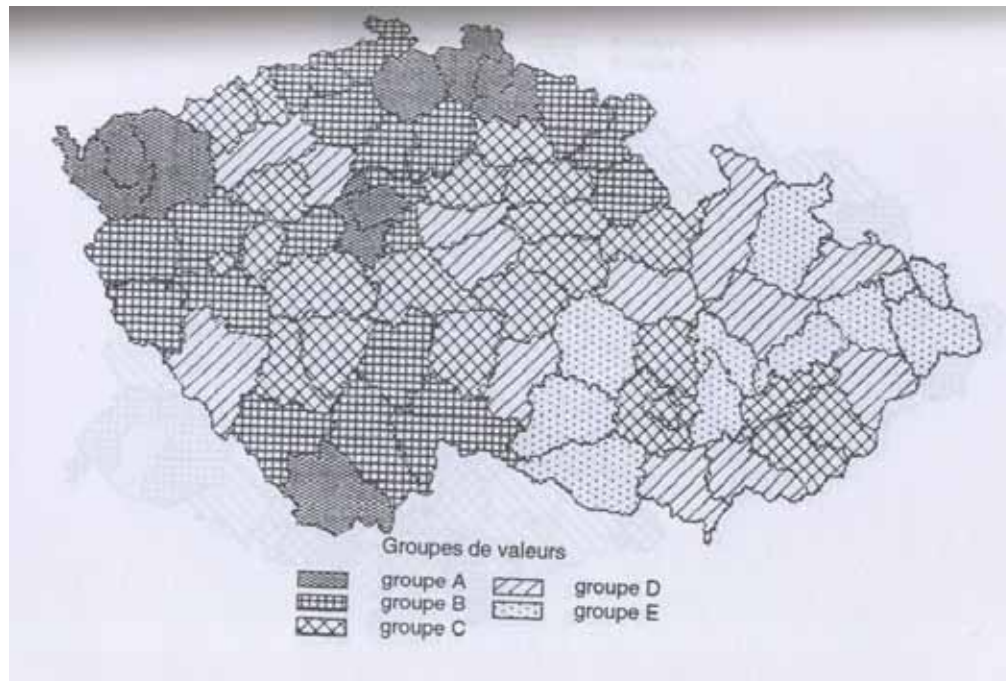
Faktory č. 2, 3 a 4 jsou s vývojem regionálních pracovních trhů spjaty v první řadě sekundárním způsobem tzn. jsou vnějšími všeobecnými determinanty tohoto rozvoje. V tomto kontextu byla provedena samostatná typologie okresů podle všeobecných předpokladů potenciálního vývoje regionálních pracovních trhů. V jejím rámci byly okresy rozčleněny do 3 typů, od typu A s pozitivním vlivem těchto faktorů po typ C s vlivem negativním. Prvotní provedené klasifikace byly v tomto kontextu využity tím způsobem, že zatímco

vyšší úroveň koncentrace veřejných a vyšších služeb byla pokládána za činitel pozitivní, tak vyšší úroveň koncentrace těžkého průmyslu a progresivní demografický rozvoj pak za činitel negativní. Celkem bylo do typu A zařazeno 31 okresů, nacházejících se především v Čechách podél geografických os Praha – Náchod, Praha – Domažlice a Praha – České Budějovice a na Moravě podél osy Brno – Olomouc. Do typu B bylo zařazeno 15 okresů a do typu C 30 okresů – v Čechách jde především o severočeské okresy (s výjimkou Ústí n. L., Liberce a Jablonce n. N.), na Moravě pak o severomoravské okresy (s výjimkou Ostravy, Olomouce a Přerova) a jihomoravské okresy nacházející se na SZ, Z a J od brněnské aglomerace.

Výše uvedená typologie spolu s provedenou klasifikací okresů podle intenzity zaměstnanosti a typologií okresů podle role regionální koncepce byla využita pro účel zpracování komplexní typologie okresů podle rozvojových perspektiv regionálních pracovních trhů. V užitém typologickém schématu byla největší váha přiřazena klasifikaci okresů podle intenzity zaměstnanosti. Tato skutečnost vyplývá z toho, že příslušné skupinové agregace odrážejí kombinovaný vliv makroekonomických, regionálních a mikroekonomických faktorů na proces formování regionálních pracovních trhů. Naopak nejmenší váha byla přiřazena výsledku typologie podle role regionální kooperace a sice vzhledem k určité nejednoznačnosti vlivu daného faktoru na perspektivní vývoj regionálních pracovních trhů. Podle získaných vah bylo utvořeno celkem 5 typů charakterizujících trendové předpoklady rozvoje pracovních trhů: A – velmi příznivé (4 okresy), B – příznivé (23), C – průměrné (27), D – nepříznivé (13) a E – velmi nepříznivé (9). Konkrétní prostorové rozložení jednotlivých typů názorně podává připojený kartogram.

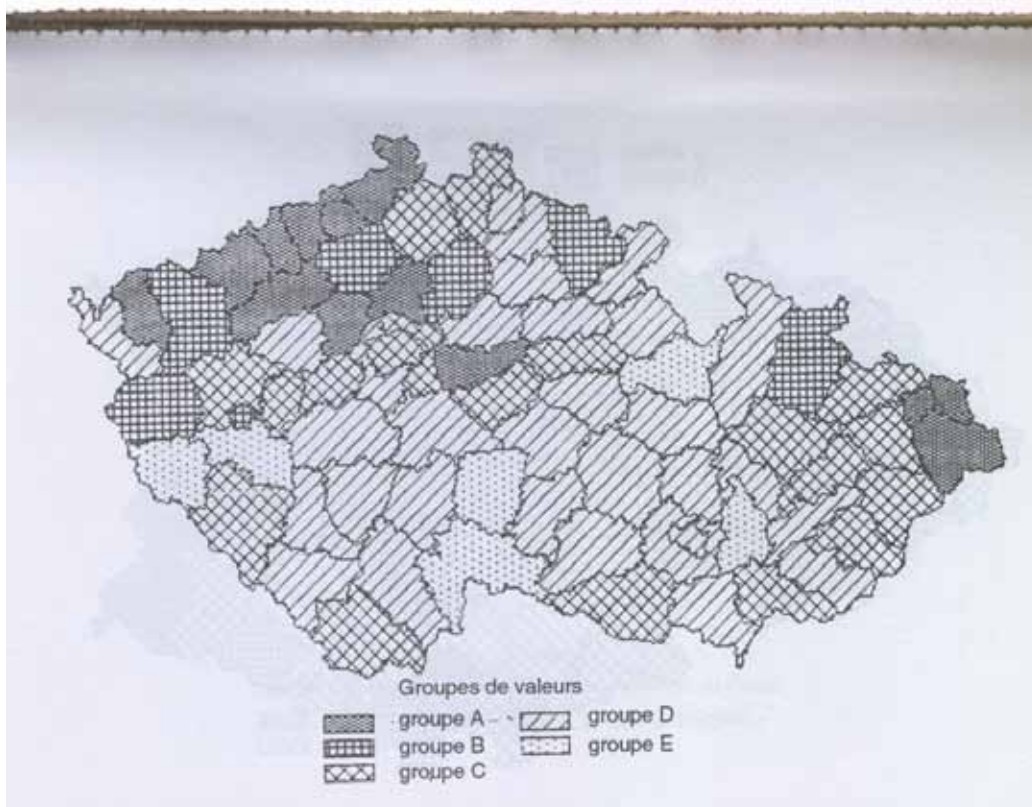
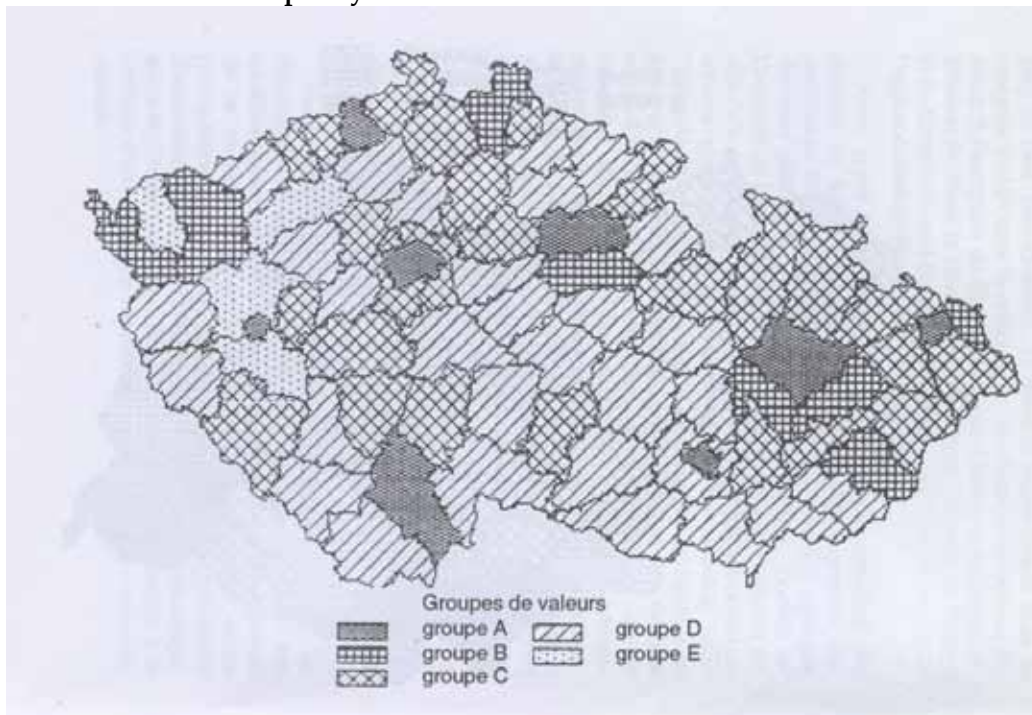
Výsledky výzkumu lze pokládat za určitou hypotézu vývoje regionálních pracovních trhů a podmíněnosti jeho prostorové diferenciaci. Praktický přínos těchto hypotéz lze očekávat především od jejich využití v procesu identifikace center a os nadregionální socioekonomické stability, kterou pokládáme za nezbytný předpoklad vytvoření realistické růstově orientované regionální politiky.

Obr. 1: Faktor intenzity zaměstnanosti

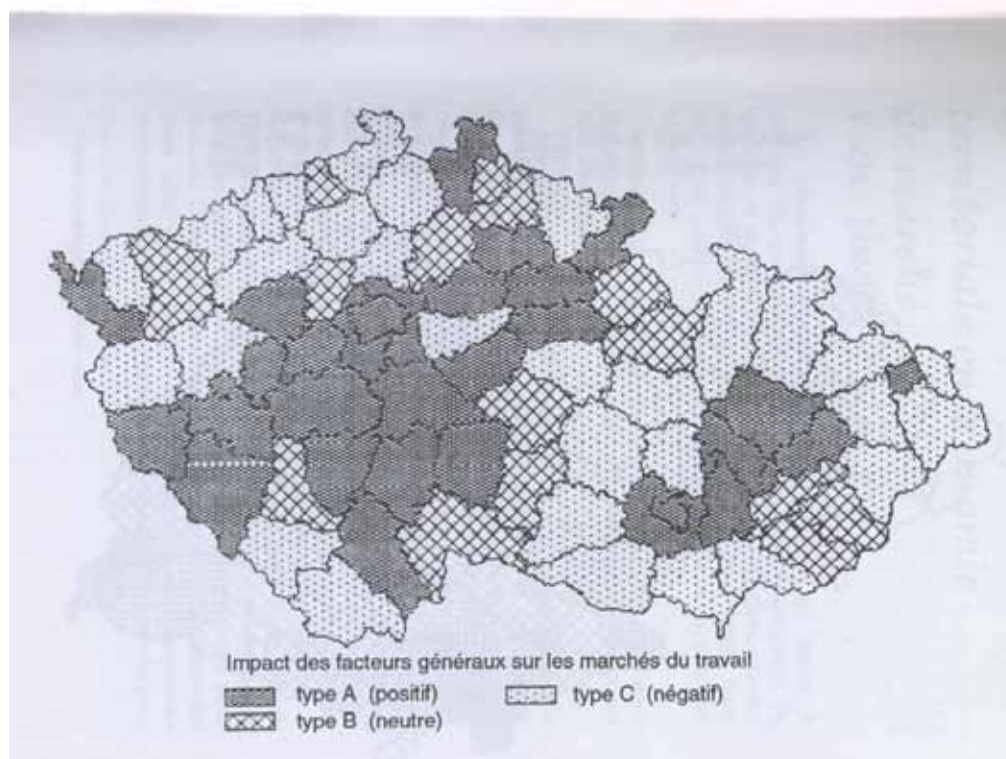
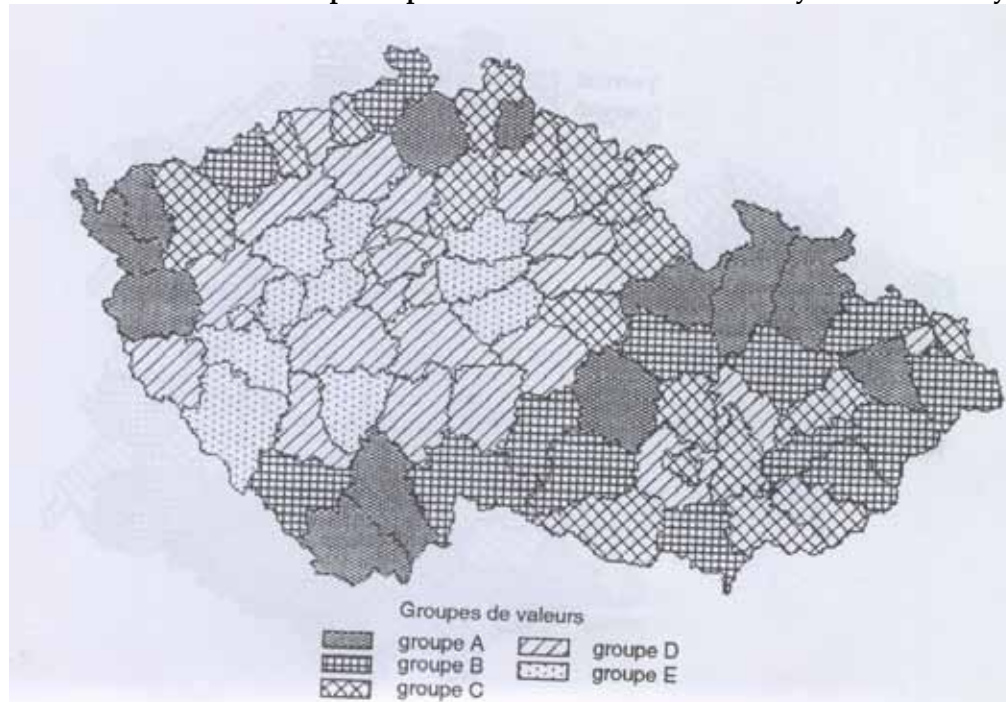
Obr. 2: Faktor koncentrace veřejných a vyšších služeb

Obr. 3: Faktor těžkého průmyslu

Obr. 4: Faktor demografického rozvoje

Obr. 5: Hodnocení okresů podle potencionálního vlivu všeobecných faktorů na vývoj pracovních trhů

Postavení územního plánování v podmínkách tržní ekonomiky

Václav Havlík

Územní plánování a urbanismus (část územního plánování zabývajícího se problematikou sídel) jako disciplíny řešící využití a uspořádání území a rozvoj sídelních soustav se uplatňují přirozeně ve všech zemích s různými společenskými podmínkami, a pokud se týče urbanismu, i ve všech historických obdobích. Cílem těchto disciplín je vytvořit podmínky pro účelné a hospodárné uspořádání území při respektování potřeb ochrany přírodního a životního prostředí. Územní plán, rozpracovaný v duchu těchto zásad představuje v podstatě dohodu o využití území, která stanovuje podmínky územního uspořádání a limity územního rozvoje. Tyto podmínky a limity jsou pak uplatněny v územním řízení a jsou obsaženy v některém ze čtyř druhů územního rozhodnutí.

V nově se utvářejících podmínkách tržní ekonomiky by územně plánovací činnost měla být zaměřena i na vytváření co nejdokonalejších podkladů a dokumentů pro optimální využívání území. Jde o to, aby územní plánování vytvářelo pro samosprávné orgány, ale i pro orgány státní správy ***kvalifikovaný podklad pro řízení a usměřování vstupů jednotlivých investorů do území***. Pro tento úkol bude prvořadě důležitá otázka stanovení podmínek územního rozvoje a limitů jeho únosného zatížení a využití, jakož i vytvoření optimálních podmínek pro denní život lidí v jednotlivých sídlech i celém území. Základními nástroji územního plánování pro tuto činnost jsou jednak ***územně technické podklady*** jakožto účelově zaměřené a soustavně doplňované soubory údajů o území, charakterizující jeho stav a podmínky, jednak územně plánovací dokumenty. Územně technické podklady slouží zejména pro

- zpracování všech stupňů územně plánovací dokumentace,
- posuzování tvorby a hodnocení odvětvových koncepcí ve vztahu k využívání území,
- sledování změn v podmínkách území a jeho využívání,
- územní rozhodování tam, kde není zpracována územně plánovací dokumentace.

Územně technické podklady se v různých formách a v různé podrobnosti zpracovávají ve všech zemích, které dosáhly určitého stupně hospodářského rozvoje a byly zpracovávány v minulém období i u nás. Obsahují rozsáhlé množství údajů a informací o podmínkách a vlastnostech území s tím, že některé (např. přírodní podmínky) mají hodnotu dlouhodobou, některé se vyvíjí a mění (obyvatelstvo, doprava, technická infrastruktura, výrobní zařízení) a některé časem pozbývají svého významu (ekonomické podmínky a ukazatele). Proto je nezbytné, aby byly trvale aktualizovány a doplňovány o údaje, které jsou nezbytné pro územní plánování v podmínkách tržní ekonomiky.

Územně technické podklady jako účelově zpracované a utříděné informace o podmínkách a vlastnostech území budou sloužit i ke zpracování různých dílčích nebo komplexních výstupů, sloužících potřebám územního plánování, regionální politiky, pracím na odvětvových koncepcích (rozvoj dopravní sítě, technické infrastruktury, vodohospodářských otázek apod.), či koncepcích průřezových. Zpětně pak budou doplňovány o již dohodnuté a schválené odvětvové koncepce.

Je třeba se zmínit o tom, že v červnu t.r. bude do vlády předložena zpráva o stavu prací na územně technických podkladech, která bude jednak informovat o stavu prací na tomto trvale udržovaném a aktualizovaném zdroji informací o území a dále zakládat systém pravidelně podávaných zpráv o stavu a možnostech rozvoje území pro všechny dotčené orgány státní správy a samosprávy.

Veškeré informace o území, sledované v těchto pracích, budou zpracovány výpočetní technikou, která umožňuje poskytování operativních výstupů a to formou textovou, tabelární i grafickou (v měř. 1 : 50 000).

Územně technické podklady pořizuje pro celé území republiky Ministerstvo hospodářství a jejich budoucí zaměření bude usměrňováno tak, aby byly kompatibilní s pracemi, které se uskutečňují ve státech Evropské unie, jako je Evropské schéma územního uspořádání (bylo publikováno v roce 1988), v současné době aktualizované v gesci Komise pro životní prostředí, územní plánování a místní samosprávu Evropského parlamentu ve Štrasburku, jakož i práce, které se uskutečňují v gesci Výboru pro územní plánování Evropské unie v Bruselu pod názvem Schéma rozvoje území Evropské unie (Schéma de développement de l'espace communautaire).

Při této příležitosti je ještě třeba se zmínit o tom, že podle dohody mezi Radou Evropy a Evropskou unií bude uspořádána společná konference k některým otázkám územního plánování v říjnu 1995 v Praze.

Tato konference bude zaměřena na následující otázky:

- Rozvoj a kooperace zemí střední a východní Evropy v oblasti územního plánování v procesu evropské integrace.
- Přeshraniční spolupráce mezi členy Evropské unie a členskými státy Rady Evropy.
- Změny, vyplývající z konverze průmyslových regionů.
- Strategie v rozvoji sítě městských a venkovských center z hlediska vyváženého rozvoje regionů.

Na této konferenci je předpokládána účast:

- zástupců administrativy, zodpovědné za územní plánování
- zástupců politické sféry na úrovni státní, regionální i místní, která je uživatelem územních plánů
- zástupců finanční a podnikatelské sféry, pro kterou je územní plán důležitým orientujícím podkladem.

Bylo již řečeno, že územně technické podklady jsou výchozí základnou pro zpracování všech stupňů územně plánovací dokumentace.

Jednotlivé stupně územně plánovací dokumentace budou vždy vyjadřovat dohodu o optimálním využití území, a budou proto přijímány jako závazné, obecně platné dokumenty schvalované příslušnými samosprávnými celky (tj. velký územní celek bude schvalovat regionální (zemské) zastupitelstvo, územní plány měst a zón obecní zastupitelstva). Jako závazné dokumenty budou územní plány obsahovat i tzv. veřejně prospěšné stavby, pro které bude možno pozemky v případě, že nebude dosaženo dohody s vlastníkem, i vyvlastňovat.

Územní plány se tak stávají základním dokumentem, sloužícím správcům území, tj. příslušným orgánům samosprávy a státní správy pro jednání se zájemci o využití území a posuzování jejich podnikatelských zájmů. Proto bude prvořadě důležitá otázka stanovit v územních plánech podmínky a limity zatížení území a jeho únosného využití, jakož i vytvoření optimálních podmínek pro denní život lidí v jednotlivých sídlech

i celém území. Důležitým posláním územního plánování je i řešit střety zájmů v území a nalézat způsoby jeho nejvhodnějšího uspořádání s minimálními negativními dopady na život obyvatel daného území.

V dnešních ekonomických podmínkách je třeba, aby se územně plánovací činnost, vzhledem k tomu, že má dlouhodobé důsledky a rozhoduje o budoucí tváři měst a obcí, o hospodárném způsobu využití území i o kvalitě životního prostředí stala cílevědomou činností všech zastupitelských orgánů i orgánů státní správy. A to zejména proto, že dnešní rozhodování v oblasti územního plánování vytváří podmínky pro budoucí uspořádání a vzhled měst i krajiny i jejich účelné využívání a zachování nezbytných podmínek pro ochranu přírody a životního prostředí.

V současné době pořizuje Ministerstvo hospodářství 44 územních plánů velkých územních celků (nejvýznamnější Pražský region) a v roce 1994 jich česká vláda schválila devět (Zlínské aglomerace, změny a doplňky Plzeňské a Brněnské aglomerace, Ostravská aglomerace, Jeseníky, Krkonoše, býv. vojenské prostory Mladá a Ralsko a ropovod Ingolstadt). Základní rozdíl mezi pojetím územního plánování v podmínkách centrálního direktivního řízení ekonomiky je v tom, že v prvním případě územní plánování zabezpečovalo realizaci hospodářských rozhodnutí, zatímco v druhém případě na základě vyhodnocení stavu a možností území

a) stanovuje limity územního rozvoje

b) vyjadřuje možnosti využití území

c) na podkladě schváleného územního plánu (dohoda o využití území) vymezuje tzv. veřejně prospěšné stavby, které jsou nezbytné pro realizaci územního plánu a pro které jedině je možno vyvlastňovat, jestliže nedojde k dohodě s vlastníky pozemků a staveb.

Kromě těchto činností, vyplývajících ze zákona, pořídilo MH ČR zpracování tzv. Katalogu lokalit vhodných pro podnikatelské aktivity. Ten obsahuje seznam disponibilních ploch větších než 2 ha, které jsou vhodné pro podnikání.

Slovensko v kontexte stredoeurópskeho regiónu

L'ubomír Falčan

Rok 1989 poriadne otriasol Európou, a to nielen tou, ktorá sa stala epicentrom otrasov. Pociťala to i tá jej stabilnejšia čas, v ktorej otrasy neznamenal pády a rúcanie sa neistých politicko- ideologických stavieb. Rezonancia zmien v stredovýchodnej časti kontinentu núti aj ju zamýšľať sa nad už dávnejšie proklamovanou jednotou Európy ktorej sa teraz dožadujú i "z kúdolov prachu" vystupujúce, transformujúce sa postkomunistické krajiny. Uvedené otrasy nevedli len ku zmene, resp. zavrnutiu predchádzajúceho spoločensko-politického systému. V nejednom prípade, v dôsledku v minulosti latentne vystupujúcich neriešených vnútorných problémov viacnárrodných štátov, tento otras viedol k ich rozpadu a novej geopolitickej štrukturalizácii európskeho priestoru. Práve navrstvenie týchto dvoch zásadných zmien vytvorilo v niektorých prípadoch vysokozápalnú zmes, explodujúcu do podoby násilia a vlečúcich sa vojnových konfliktov. Tieto zasiahli čas Balkánu a v priebehu posledných rokov i viaceré územia niekdajšieho Sovietskeho zväzu. A tak Európa a jej jednotlivé spoločenstvá, v tej stabilnejšej ako aj tej meniacej sa časti, sa už niečo viac než 5 rokov liečia z rôznej miery idealisticko-euforistických predstáv ľahkej a rýchlej zmeny.

Slovensko spolu s Českou republikou patria práve k tým transformujúcim sa krajinám, ktoré prešli, resp. prechádzajú uvedenou dvojistou zmenou - zmenou systému a zmenou štátnosti. Našťastie sú príkladom nekonfliktného (hoci nie bez-problémového) priebehu tohoto náročného procesu.

Zmena počtu štátotvorných subjektov v oblasti stredovýchodnej Európy vyvoláva celý rad otázok (tak vo vnútri spoločenstiev týchto nových subjektov, ako i v spoločenstvách existujúcich štátoch partnerských), akým spôsobom sa bude nanovo definovať postavenie nových štátnych subjektov v danom geopolitickom priestore. Definovať nielen z hľadiska politického, ale predovšetkým hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho. Slovensko je v tomto kontexte v určitej špecifickej polohe. Až do konca roku 1992 bolo súčasťou Českej a Slovenskej federatívnej republiky. Táto republika ako celok bola spomedzi transformujúcich sa štátov stredovýchodnej Európy hodnotená ako tá, ktorá sa nachádza v najvýhodnejšom postavení hlavne z hľadiska jej existujúcich hospodárskych potenciálov, a formujúcej sa aktívnej protransformačnej politiky. V jej vnútri však existovali napätia majúce svoje historické súvislosti (či už vzdialenejšie, alebo časovo bližšie). Tieto, napriek takzvanej urýchlenej urbanizácii, vyrovnávajúcej v minulosti vystupujúce evidentné rozdiely medzi západnou (českou) a východnou (slovenskou) časťou krajiny, ich nedokázali vyriešiť. Týkalo sa to tak hospodárskej roviny, ako aj roviny sociálno-kultúrnej, navyše umocňovanej neujasneným vzťahom dvoch síce blízkych, ale predsa len svojbytných národov. Po roku 1989 naštartovaná spoločenská transformácia, v ktorej pozadí sa zradikalizovali hodnoty individualizmu, konkurencie, ekonomickej racionality, vyplavila na povrch až prekvapujúce množstvo problémov v minulosti zakryvaných, obchádzaných, ale latentne existujúcich. Tieto dostali nie len pôvodne očakávanú dimenziu systémovej zmeny (radikálnej zmeny politických a hospodárskych mechanizmov fungovania spoločnosti ako celku), ale mali aj svoj sociálno-kultúrny rozmer a predovšetkým rozmer vzťahov dvoch národných spoločenstiev tvoriacich jeden štátny celok. Nedocenenie práve posledných dvoch menovaných, zdá sa, bolo rozhodujúcim faktorom konečného .

Dosiahnutie štátnosti - deklarovanie Slovenskej republiky 1.1.1993 - bolo sprevádzané s viac alebo menej prejavovanými otáznikmi tak doma na Slovensku, ako aj v zahraničí. V oboch prípadoch boli pochopiteľné.

¹ Bližšie pozri: Kol.: Slovensko - Kroky k európskemu spoločenstvu 1. Scenár sociálno-politických súvislostí do roku 2005, Bratislava, Sociologický ústav SAV, 1993, Szomolányi, S., Pekník, K., Šarmír, E.: "Slovensko a jeho premeny na začiatku 90. rokov", Spoločnosť - Ekonomika - Veda a technika, Bratislava, Sociologický ústav SAV, 1994.

Štartovacia pozícia Slovenska už len z hľadiska inštitucionálneho zabezpečenia vlastnej štátnosti bola nevýhodnejšia ako v prípade Čiech. Rovnako zdedený hospodársky potenciál mal nevýhodnejšie parametre, odrážajúce predchádzajúci industrializačný a urbanizačný vývoj Slovenska. Sú to danosti, ktoré spolu so sociálno-demografickým a sociálno-kultúrnym potenciálom spoločnosti ovplyvňujú východiskové možnosti novo sa formujúceho štátneho subjektu z hľadiska jeho ďalšieho vnútorného vývoja. Majú súčasne dopad i na možnosti fungovania v širších medzinárodných kontextoch. Vzhľadom na to, že nastúpenie cesty systémovej zmeny a tranzície od jedného typu spoločnosti k typu inému, reprezentovanému "západnými trhovými pluralitnými demokraciami", je rozhodnutím politickým, pozornosť sa sústreďovala práve na sféru formovania politického systému, ktorý následne podmieňuje i charakter ďalších zmien vo fungovaní spoločnosti. Uvedené politické spektrum ešte pred zánikom spoločného štátu na Slovensku vykazovalo určité odlišnosti v porovnaní so situáciou v Čechách. Predovšetkým tu pomalšie dochádzalo ku kryštalizácii politického spektra na ľavo-pravom kontinuu. Tento problém sa preniesol i do už samostatnej Slovenskej republiky a do určitej miery pretrváva dodnes. Pokiaľ je ľavá, sociálnodemokratická orientácia pomerne jasná a úzko navzájom spolupracuje (hlavne SDL', SDSS, spolupracujúce Hnutie poľnohospodárov i Strana zelených na Slovensku), pravé spektrum je rozdrobené a navzájom nekooperatívne (najsilnejším subjektom je KDH). Silnú pozíciu si však celý čas udržujú politické subjekty s politickou orientáciou nejednoznačne definovateľnou, s populistickými a konfrontačnými. Pritom subjekty takéhoto typu sa v susedných krajinách (Česká republika, Poľsko a Maďarsko) v procese kryštalizácie politického spektra postupne dostali na okraj a o politickej orientácii týchto krajín rozhodujú klasické politické strany, ktoré sú zakotvené i v európskych politických ...

Uvedená politická nevyhranenosť týchto subjektov, ak sa dostanú k vláde (viď súčasná situácia), spôsobuje potom celý rad nejasností a pochybností. Hlavne vtedy, keď na jednej strane deklaratívne proklamujú politickú a hospodársku orientáciu na Európsku úniu a európske bezpečnostné štruktúry (NATO) - podobne ako predstavitelia vlád okolitých postkomunistických krajín - ale súčasne z úst niektorých vládných politikov zaznievajú vyjadrenia, ktoré takéto deklarácie prinajmenšom zneisujú. V nedávnej minulosti takéto zneistenia potom spôsobovali, že Slovensko nie vždy bolo uvádzané medzi vedúcimi proreformnými krajinami niekdajšieho Východného bloku.

SPOLOČENSKO-HOSPODÁRSKE PREDPOKLADY POSTAVENIA SR V STREDOEURÓPSKOM PRIESTORE

Transparentnosť politickej scény a jej definovateľné programové orientácie vytvárajú viac-menej priaznivú klímu pre spôsob riešenia sociálno-ekonomického rozvoja spoločnosti. Práve "služby a politickú klímu pre hospodársku činnosť" považuje G.Benko, na ktorého sa odvoláva B.Jalowiecki za jeden z dôležitých faktorov lokalizácie miesta budúcej hospodárskej aktivity, orientovanej na progresívne ...

S nastolením samostatnosti sa v období od konca roka 1992 a začiatku roka 1993 stupňovali obavy z ďalšieho hospodárskeho a sociálneho vývoja na Slovensku. Bola to reakcia na jeho predchádzajúcu výraznú ekonomickú prepojenosť na hospodárske subjekty v Českej republike a neexistenciu infraštruktúrneho zázemia vo sfére peňažníctva a bankovníctva. Nechýbali ani scenáre katastrofické. Realita nenaplnila tieto obavy, aj keď skutočnosť dvojnásobnej zmeny si vyžadovala riešiť ďaleko viac problémových situácií a celkovú situáciu nezľahčovala.

² Pozri, Szomolányi, S.: "Zostáva Slovensko v rámci stredoeurópskeho variantu tranzície?", in: Slovensko - Vol'by 1994, Bratislava, Slovenské združenie pre politické vedy, Nadácia Frídricha Eberta, 1994, s. 16.

³ Pozri, Op. cit., s.16.

⁴ Pozri, Jalowiecki, B.: Polityka restrukturyzacji regionów - doswiadczenia europejskie, Studia regionalne i lokalne 11 (44), Warszawa, Uniwersytet Warszawski, Europejski Instytut Rozwoju Regionalnego i Lokalnego, 1993, s. 39-40.

Hospodárstvo Slovenska nezdedilo a neprineslo si do novej štátnosti najlepší, či najvýhodnejší hospodársky potenciál. Vysoká koncentrácia zbrojárskeho priemyslu, priemysel ažby a spracovania rúd, ľahký - textilný priemysel závislý na východných trhoch bývalého Sovietskeho zväzu, ale aj ďalšie priemyselné odvetvia, sa už od začiatku transformácie rýchlo dostávali do ťažkostí. Miera nezamestnanosti preto na Slovensku rástla ďaleko rýchlejšie ako v Čechách.

Nárast nezamestnanosti v r.1990 - január 1995*(v %)

r.1990	r.1991	r.1992	r.1993	r.1994** december	r.1995** január
1,5	11,8	10,4	14,4	14,6	15,2

* Slovenský štatistický úrad

** Štatistické výsledky o nezamestnanosti v Slovenskej republike, Január 1995, Správa služieb zamestnanosti Bratislava

Až na Čechy, bola z tohoto hľadiska situácia Slovenska koncom roka 1994 porovnateľná so situáciou v Maďarsku (11,0 %), či Poľsku (16,6 %), ktorých tiež ažil vysoký podiel . V tomto ohľade problémy na Slovensku spôsobuje i skutočnosť, že v minulosti sa často v jeho vnútorných regiónoch vytvárali priemyselné monokultúry, ktoré ak sa v tomto transformačnom procese dostali do ťažkostí, výrazne ohrozovali zamestnanosť v území, na ktorý mali dosah. Preto sú na Slovensku v miere dosahovanej nezamestnanosti výrazné rozdiely. V mnohých územiach (reprezentovaných okresmi) táto dosahuje veľmi vysoké hodnoty. Uvedená nepriaznivá situácia vo sfére zamestnanosti, zdá sa, je zapríčinená nie len objektívnymi faktormi nutnosti ekonomizácie produkcie, jej štrukturálnych zmien, atď., ale aj neujasnenosťou rozsahu a tempa jej odštatnenia. Inými slovami faktormi, ktoré by sme v uvedenom druhom prípade mohli charakterizovať ako subjektívne. Pritom práve tieto druhé umožňujú "nekalé" postupy pri nakladaní s ešte štátnym majetkom. Vlečúci sa spôsob odštatnenia (a jeho zaostávanie za okolitými transformujúcimi sa krajinami) a politické spory okolo jeho priebehu dávajú za pravdu konštatovaniu, že "politický systém je na Slovensku ešte stále determinujúcim faktorom ekonomickej transformácie. Ekonomický systém tu ešte nedosiahol taký stupeň autonómnosti ako v ČR, MR, Poľsku, kde vývin dosiahol štádium funkčného oddelenia politiky a ."

Podľa údajov za rok 1994 sa podiel súkromného sektora na tvorbe HDP zvýšil a tvorí "vyše polovicu hrubého domáceho produktu. Podiel súkromného sektora na celkovom objeme výroby v priemysle dosiahol 53,7 %, v stavebníctve 73,6 %, podiel na maloobchodnom predaji tvoril 88,5 % a na cestnej nákladnej doprave 56,3 %⁷." Je to však menej ako napr. v Čechách, kde tento podiel dosiahol už 80 %⁸.

Jedným zo spôsobov riešenia hospodárskych problémov na Slovensku a akcelerovania jeho ekonomiky je jeho prepájanie na hospodárske systémy fungujúce v západnej časti Európy, resp. v systéme trhovej

⁵ Pozri, Statistical Bulletin, Glówny Urząd Statystyczny, Český štatistický úrad, Štatistický úrad SR, Központi statisztikai hivatal, 2, 1994, s. 9.

⁶ Szomolányi S.: Op. cit., s. 13.

⁷ Súkromný sektor vytvoril viac ako polovicu HDP, in: Trend. Týždenník o hospodárstve a podnikaní, č. 7, 15. februára 1995, odvolávajú sa na Predbežné výsledky za rok 1994 zverejnené Štatistickým úradom SR

⁸ Pozri, "Devízové vzahy sa uvoľnia i na Slovensku", in: Pravda z 24. februára 1995. Uviedol to podpredseda vlády a minister financií ČR na stretnutí venovanom slovensko-českým hospodárskym vzahom v Bratislave.

ekonomiky ako celku. Po roku 1989 sa to prejavilo snahou priláka zahraničný kapitál a zahraničných investorov.

V tomto ohľade už i pred rozpadom ČSFR boli vstupy zahraničného kapitálu na Slovensku nižšie ako v susedných transformujúcich sa krajinách. K dôvodom zapríčínujúcim takúto situáciu patrili bezpochyby i pretrvávajúce nejasnosti okolo druhej vlny kupónovej privatizácie. Zahraničný kapitál vstupujúci na Slovensko v tomto období, pochádza predovšetkým z Nemecka a Rakúska, potom z USA a v menšej miere z ďalších krajín západnej .

Nová situácia nastala po rozdelení ČSFR. Česká republika sa stáva zahraničím, a to zahraničím, s ktorým je slovenské hospodárstvo významnou mierou previazané. Aj najnovšie údaje za rok 1994, hovoriace o zahraničnoobchodných orientáciách Slovenska potvrdzujú, že "...hlavnými obchodnými partnermi Slovenska sú Česká republika a európske krajiny s vyspelou trhovou ekonomikou Európskej únie a Európskeho združenia voľného obchodu (EFTA - European Free Trade Association)¹⁰", pričom naďalej si najdôležitejšie postavenie udržujú Nemecko a Rakúsko.

Rok 1994, napriek všetkým problémom, ktoré Slovensko má, sa stáva rokom, kedy sa zaznamenávajú prvé pozitívne prejavy v jeho ekonomike. Hrubý domáci produkt (HDP) vykazuje rast o 4,1 %. Práve zahraničný obchod bol jedným z najdôležitejších faktorov jeho rastu, pričom je zaznamenávaný i rast produktivity .

Prognózy sú pritom mierne optimistické aj pre najbližšiu budúcnosť, pokiaľ by nedošlo k výrazným zmenám v hospodárskej politike štátu.

Z hľadiska stredo-európskeho kontextu a kontextu transformujúcich sa štátov strednej a východnej Európy je dôležité, že "... z hľadiska výsledkov ekonomickej transformácie v 25 štátoch strednej a východnej Európy a podľa analýzy, ktorú v októbri 1994 publikovala Európska banka pre obnovu a rozvoj, je Slovensko zaradené do prvej skupiny štátov (Česko, Maďarsko, Poľsko, Slovinsko a Slovensko), kde reštrukturalizácia a privatizácia veľkých podnikov a reformy finančného sektora najväčší pokročili, a preto majú najväčšiu šancu začleniť sa do Európskej ."

Sociálno-priestorové a infraštruktúrne predpoklady postavenia SR v stredo-európskom priestore

Geografickou polohou je lokalizácia Slovenska v stredo-európskom priestore jednoducho daná a nemenná. Podľa niektorých autorov, tento stredo-európsky priestor je vymedzený územím Poľska, Českej republiky, Slovenska, Maďarska, časou Chorvátska a podstatnou časou územia . Inými slovami, obmedzuje sa na územia transformujúcich sa postkomunistických krajín v tejto oblasti. Nie sú sem zahrňované z kultúrno-historického hľadiska tomuto priestoru blízke, hoci z hľadiska hospodárskeho rozvoja vyššie postavené kontaktné krajiny (resp. ich časti) Rakúsko a Nemecko. Pritom práve tieto krajiny so svojimi potenciálmi významne ovplyvňujú transformujúce sa krajiny v tomto priestore.

Pri uvažovaní o postavení Slovenska v stredo-európskom ., sa nedá nespomenúť historicky sa formujúce rozvojové pásy, či rozvojové územia v Európe. Ich základom sú staré priemyselné centrá

⁹ Pozri, Pekník, R. : "Priame zahraničné investície", in: Slovensko - Kroky k Európskemu spoločenstvu 2. Scenár ekonomickej stratégie do roku 2005, Bratislava, Sociologický ústav SAV, 1993, s. 171.

¹⁰ Karász, P. a kol. : "Základné makroekonomické proporcie vývoja ekonomiky Slovenska v roku 1995", in: Trend. Týždenník o hospodárstve a podnikaní č. 6, 8. februára 1995.

¹¹ Pozri, Tamtiež.

¹² Szomolányi, S.: Op. cit., s. 13, odvolávajúc sa na Trend č. 46/1994.

¹³ Pozri, Jalowiecki, B. : Op. cit., s. 17, Mapa č. 1, "Delenie Európy", Prameň: Foucher, M., Potel, J.-Y., Le continent retrouvé, Paris, 1993.

¹⁴ Slovensko v kontexte krajín V-4 patrí k tým menším, pričom jeho miera urbanizovanosti meraná podielom mestského obyvateľstva, je o niečo nižšia ako v uvádzaných krajinách:

západnej Európy, lokalizované v Anglicku a tiahnuce sa cez Holandsko, Belgicko a čas severovýchodného Francúzska do západnej časti . Pritom tieto samotné už prešli štrukturálnymi zmenami. V procese hospodárskeho rozvoja sa na ne postupne napájali ďalšie územia s intenzívnymi hospodárskymi aktivitami. Uvedené aktivity sa koncentrovali nielen vo sfére priemyslu na báze moderných technológií, ale predovšetkým v bankovníctve, službách, v rozvoji vzdelanostnej a vedecko-výskumnej základni. Postupne sa formuje sie miest s významnými medzinárodnými funkciami, ktoré sú zároveň významnými inovačnými centrami. Táto "Os života", ako ju nazývajú francúzski geografi, nadväzuje na niekdajšie historicky sformované, predovšetkým priemyselné centrá a tiahne sa Porýním, širokým pásom až po Mníchov, pokrývajúc územie Švajčiarska, severného a stredného Talianska po Rím. V jej tesnom kontakte je i územie Rakúska s medzinárodne vysokým postavením . V súčasnosti sa nové dynamické regióny začínajú formovať i v páse nadväzujúcom na severné Taliansko a prechádzajúcom cez južné Francúzsko do severovýchodnej a východnej časti ... Z hľadiska ďalšej rozvojovej perspektívy niektoré výhl'adové štúdie predpokladajú, že územie Európy sa bude vyvíja na polycentrickom systéme, opierajúcom sa na štyroch veľkých (mezo-) regionálnych rozvojových scenároch:

- Európske spoločenstvo
- Stredozemná Európa
- Baltická Európa
- Dunajská Európa

Slovensko sa v týchto výhl'adoch nachádza v priestore Dunajskej Európy, ktorej jadro tvoria Česká republika, Slovensko, Rakúsko a Maďarsko a čiastočne do tohoto priestoru vstupuje Poľsko a bývalý ZSSR, res. bývalá Juhoslávia, Albánsko, Bulharsko a .

Stredný stav obyvateľ'stva v miliónoch v r.1993			
CZ	HU	PL	SK
10,3	10,3	38,5	5,3

Miera urbanizovanosti meraná podielom mestského obyvateľ'stva			
CZ *	HU	PL	SK
67,5	63,2	61,8	56,9

*/v prípade Čiech sú údaje za r.1991/

Statistical Bulletin, 1994/2, Op .cit.

¹⁵ Pozri, Jalowiecki, B. : Op. cit., s. 25. Mapa č. 6, "Európske priemyselné centrá", Prameň: Gritsai, O., Treiwisz, A., Vandermotten, C. : "Les vieilles régions industrialisées européennes dans la perspective historique globale des rapports centre - périphérie", Revue Belge de Géographie, No. 1-4, 1992.

¹⁶ Pozri, Tamtiež, s. 21, Mapa č. 5, "Medzinárodné funkcie európskych miest", Prameň: Noin, D. : L'espace français, Paris, 1992.

¹⁷ Pozri, Amoroso, B., Gomez y Paloma, S., Roskilde University /DK/, Infante, D., Calabria University /I/, Perrone, N., Bari University /I/: "Marginalization, Specializ

¹⁸ Tamtiež, s. 27.

Doterajší vývoj sa pochopiteľne vyvíjal územiám stredovýchodnej Európy, v ktorých veľmi často len doznieval klasický industrializačný proces, opierajúci sa o rozvoj ťažkého priemyslu a od neho sa odvíjajúcich nadväzných priemyselných odvetví. Až súčasná hospodárska reštrukturalizácia môže začať vytvárať predpoklady na formovanie moderných, dynamických inovačných centier, ako východiska pre vznik vnútorných rozvojových regiónov, s výhľadom ich medzinárodného prepojenia. V tomto ohľade Slovensko (podobne však aj Čechy a Maďarsko), vzhľadom na svoju polohu voči už spomínanej "Osi života", má určitú šancu z tejto polohy aži a vytvára predpoklady i pre jej východné smerovanie. Do určitej miery sa v tomto smere stáva výhodou excentrická poloha Bratislavy - hlavného mesta a súčasne najvýznamnejšieho hospodárskeho, kultúrneho a spoločenského centra Slovenska. Jej význam čoraz viac rastie (aj keď to z hľadiska vnútorného rozvoja Slovenska môže v určitom období spôsobovať problémy) hlavne vzhľadom na významné vzdelanostné a kvalifikačné zázemie (vysokoškolské a univerzitné centrum), koncentráciu vedecko-výskumnej základne, dynamicky sa rozvíjajúcu sféru - a výrazne dominantný podiel na zahraničnom kapitále lokalizovanom na území . Práve kvality Bratislavy a bratislavského regiónu viedli bonnský inštitút Empirica k jej najvyššiemu hodnoteniu z hľadiska perspektívnych rozvojových predpokladov a spomedzi 473 vytypovaných regiónov Európy práve trojuholník miest Bratislava - Viedeň - Győr označili ako . Z tohoto hľadiska môže Bratislava zohrať ďaleko významnejšiu rolu i pre rozvoj Slovenska, než by samo o sebe vyplývalo z postavenia hlavného mesta transformujúcej sa postkomunistickej krajiny. Ovšem samotný potenciál Bratislavy a jej najbližšieho zázemia nestačí, rovnako ako nestačí, že Slovensko má relatívne solídnu vzdelanostnú i kvalifikačnú - a čo je dôležité, spolu s Poľskom vekovo najmladšie . Dôležité je, do akej miery sa dokáže existujúci hospodársky potenciál na Slovensku transformovať nielen z hľadiska tempa a rozsahu jeho odštátnenia, ale i z hľadiska reprofilácie jeho zamerania, jeho technologickej inovácie a umiestnenia jeho produktov na medzinárodných trhoch. Pritom nie je až tak dôležité, či toho dosiahne výlučne vlastnými silami (ak je to možné), alebo pomocou zahraničných kapitálových vstupov. Zohľadňova však treba skutočnosť, že Slovensko z hľadiska socio-demografických, sociálnych i socio-ekonomických charakteristík je značne difirencované. Má to svoje dopady i pre možnosti rýchlejšie a predovšetkým dlhodobejšie zvrátiť sociálno-ekonomickú recesiu z hľadiska jednotlivých .

Významným predpokladom urýchlenia sociálno-ekonomických transformačných zmien na Slovensku, jeho prepojenia na doterajšie európske rozvojové územia, rovnako ako aj na transformujúce sa spoločenstvá susedných postkomunistických krajín, je urýchlený rozvoj technickej infraštruktúry. Vzáhuje sa to hlavne na transport materiálny či fyzický (dopravné ahy) a transfer informačno-inovačný (mediálna sféra a sféra informatiky). V týchto kontextoch, má Slovensko na jednej strane určité lokálne predpoklady (ktoré však v nie menšej miere majú i susedné transformujúce sa krajiny), ale súčasne má v

¹⁹ Podľa oficiálnych údajov k 21. februáru 1995 na Slovensku pôsobilo 18 bánk a 9 pobočiek, pričom v Bratislave malo sídlo 16 bánk, po jednej v Košiciach a Žiline. Pozri: "Na Slovensku pôsobí 18 bánk a 9 pobočiek", in: Národná obroda, 24. februára 1995.

²⁰ Pozri, Pekník, R.: Op. cit., s. 163.

²¹ Pozri, "Kde sa v Európe opláti investovať", in: Trend č. 38, 22. septembra 1993.

²² Údaje zo Sčítania ľudu, domov a bytov z roku 1991 hovoria, že vysokoškolské vzdelanie má 7,9 % a úplne stredoškolské vzdelanie 24,2 % dospelého obyvateľstva Slovenska. Základné vzdelanie má 28,7 % a učňovské bez maturity spolu so stredným vzdelaním bez maturity má 21,2 % uvedeného obyvateľstva. Pozri: Bunčúk, J., Harmadyová, V.: "Transformácia sociálnej štruktúry", in: Slovensko. Kroky k Európskemu spoločenstvu 1. Scenár sociálno-politických súvislostí do roku 2005, Op. cit., s. 43.

²³ Pozri, Statistical Bulletin, 2, 1994, Op. cit.

²⁴ Bližšie pozri, Falan, L., Pašiak, J., Gajdoš, P.: "Regional Differentiation and Transformation Processes in Slovakia", Príspevok prednesený na medzinárodnej konferencii *Developmental Issues of the Regions of V-4 Countries in the Context of Their Integration into the European Union*, Smolenice, November 11-14, 1994. Pripravené do tlače. Falan, L., Gajdoš, P., Pašiak, J.: "Marginal Territories in Slovakia: History and Contemporary Time", Príspevok prednesený na medzinárodnej konferencii *Developmental Issues of the Regions of V-4 Countries in the Context of Their Integration into the European Union*, Smolenice, November 11-14, 1994. Pripravené do tlače.

danej chvíli i značné , ktorých odstránenie nie je tak jednoduché. Stačí spomenúť, že cestná sieť a hlavne jej diaľničná podoba je veľmi slabo rozvinutá a niekoľko rokov "stojí". Priame cestné prepojenie na krajiny Európskej únie (od 1. januára 1995 reprezentované Rakúskom ako priamym susedom) je zabezpečované len jedným plnohodnotným (t.j. bez obmedzenia z hľadiska dopravných prostriedkov, štátnej príslušnosti prechádzajúcich osôb a z hľadiska času) hraničným prechodom Bratislava - Berg. Okrem toho existujú ešte dva cestné prechody (Bratislava-Jarovce - Kittsee a Moravský Svätý Ján - Hohenau) s obmedzeniami na prepravu len slovenských a rakúskych štátnych príslušníkov, ako i s obmedzeniami dopravných prostriedkov a času. Obdobná je v tomto smere i priama železničná preprava do EÚ cez Rakúsko. V súčasnosti sú už podpísané dohody na dobudovanie cestného ahu typu rýchlej komunikácie z Bratislavy cez Jarovce a Kittsee na autostrádu ah Viedeň - maďarská hranica a železničnej preložky z Kittsee do Bratislavy - Petržalky. Prehodnocova a dobudováva bude treba urýchlene i ďalšie medzinárodné prepojenia Slovenska v smere sever - juh (Poľsko, Maďarsko) i západ - východ (Čechy, Ukrajina). Nezanedbateľnou skutočnosťou vo sfére medzinárodného transportu, s bezprostrednými dopadmi hlavne pre západné a juhozápadné Slovensko, je prepojenie Rýna s Dunajom a vytvorenie podmienok pre intenzifikáciu medzinárodnej lodnej prepravy. Vytvára to už postupne viditeľné predpoklady nielen pre nákladnú prepravu, ale aj pre rôzne formy vodnej turistiky, tak pre Slovensko ako aj pre ďalšie podunajské štáty.

Rozdelenie ČSFR prinieslo pomerne výrazné zmeny z hľadiska leteckej prepravy. Pre Slovensko, ktoré v dôsledku del'by majetku bývalej federálnej republiky stratilo leteckého prepravcu a túto potrebu len do istej (lokálnej) miery saturujú niektoré malé slovenské letecké spoločnosti (najmä letecká spoločnosť Tatra Air), sa dôležitým leteckým prístavom stal viedenský Schwechat. Tento postupne vytlačí z nedávnej dominantnej pozície Prahu. Rola Viedne sa však zväčšuje i z hľadiska ďalších medzinárodných kontaktov pre Slovensko (napr. diplomatických). Rozvoj dopravných sietí, spolu s ďalším rozvojom telekomunikácií, elektronických sietí a ďalších mediálnych prepojení, je predpokladom pre rozvoj ďalších centier na Slovensku (jedná sa predovšetkým o Košice spolu s Prešovom, ktoré sústreďujú vo východnej časti Slovenska významný vzdelanostno-kvalifikačný i hospodársky potenciál). Takéto centrá, ktoré v súčasnosti nemajú takú výhodu lokalizačného faktora na hlavné európske rozvojové pásy ako má v tejto chvíli Bratislava, si môžu len vďaka nim vytvoriť predpoklady pre dynamizáciu ich inováčných potenciálov.

ZÁVER

Spoločenská transformácia na Slovensku sa v mnohom borí s obdobnými problémami, ako sú tie, ktorými prechádzajú susedné transformujúce sa postkomunistické štáty. Emotívnosť kvasenia politickej scény má citlivejšie dopady na sféru spoločensko-ekonomickú ako v susedných krajinách, a v niektorých prípadoch je to priam pohrávanie sa s demokraciou. Napriek tomu transformačné procesy už nabrali nezvratné (hoci ažko sa rodí) smerovanie. Postupne sa posilňujú práve medzinárodné ekonomické väzby, v ktorých dominantné postavenie má stredoeurópsky priestor, s dominantnou západnou orientáciou a zaostávajúcou severo-južnou orientáciou (Poľsko, Maďarsko) a východnou orientáciou (Ukrajina). V tejto etape je to trend pochopiteľný a objavujúci sa i v susedných krajinách. Dá sa predpokladať, že konkurenčné "zovretie" Slovenska bude mať motivačný vplyv na zúžitkovanie jeho stredovej lokalizácie v rámci krajín V-4, včítane ďalších lokalizačných výhod voči hlavným rozvojovým pásom Európy. Základným predpokladom však je nestrácanie transformačného tempa a prioritného rozvoja infraštruktúrnej siete na jeho území.

²⁵ Pozri, Falan, L.: "Rozvoj regiónov v prihraničných oblastiach Slovenska", in: *Sociologický časopis*, 4, 1992, s. 514.

Diskusní příspěvky

Leopold Zubek

Vážená paní předsedající, dámy a pánové,

nejsem profesí geograf, takže se nemohu pouštět do detailních odborných diskusí k předneseným, jistě zajímavým referátům.

Dovolte však, abych se představil. Jsem předsedou výboru pro veřejnou správu, regionální rozvoj a životní prostředí Parlamentu České republiky, tedy výboru, jehož náplň se téměř kryje s tématem našeho semináře.

Nechci vystupovat s referátem. Já jsem spíše očekával, že se zde seznámím s věcnými fakty, které by mi mohly pomoci při řešení a projednávání zřízení vyšších samosprávných územních celků (VÚSC). V tomto směru bylo mé očekávání naplněno. Nicméně se pokusím komentovat ve stručnosti odezvané přednášky.

Vrátím se k včerejšímu tématu regionálního rozvoje, či regionální politiky. Pro mne byl průběh projednávání velmi cenným a potěšujícím, protože bylo opakovaně konstatováno, že existují objektivně fungující mechanismy vyplývající z diskutovaných vztahů. Poznání a uvědomění si těchto mechanismů dává šanci je využívat k dosažení našich záměrů, nebo alespoň zkrácení doby vyvarování se časových ztrát při tápání a objevování objeveného. Smysl to však má pouze tehdy, jestliže takový cíl byl vůbec vytýčen.

Mlčky všichni předpokládáme, že takový cíl máme, ale každý z nás má o něm asi jinou představu. Nemáme v ústavě, ani nikde jinde, zakotven princip vyrovnávání ekonomické situace jednotlivých regionů, jako na příklad SRN. Máme-li záměr vstoupit do ES, pak je takový cíl asi podmínkou nevyhnutelnou a měl by být jasně definován z hlediska časového, kvalitativního i kvantitativního.

Včera bylo řečeno, že Francie stála v roce 1982 před rozhodnutím, zda má nechat vývoji regionů volný, víceméně volný průběh, nebo zda do tohoto vývoje má zasahovat stát.

My jsme v současné době v obdobné situaci, kdy stojíme před rozhodováním o vytvoření VÚSC. V návaznosti na téma regionální politiky bych chtěl vyslovit svůj osobní názor, že VÚSC je jednorázovým aktem regionální politiky, který sníží, omezí možnosti pružné a operativní regionální politiky vlády. Bude totiž nutno při konstatovaných značných disparitách jednotlivých oblastí buďto vytvořit velmi složitý systém přerozdělování, nebo ponechat nejvyšší úrovni značné finanční prostředky, a to na úkor nově vzniklé střední úrovně (VÚSC), protože na finanční zdroje obcí si asi netroufneme sáhnout a bylo by to koneckonců proti filozofii celého záměru.

Vláda byla včera kritizována za to, že nevyužila v oblasti regionální politiky všech svých možností. Dosavadní hodnocení a vymezování kritických oblastí na základě vykázaného procenta nezaměstnanosti při použití území okresu jako rozlišovací územní jednotky v kombinaci s přeceněním funkce a významu trhu i územního plánu považují za nedostatečné a do budoucna za dále již nepoužitelné. Mohu zde informovat, že náš výbor v tomto směru vede jednání s ministerstvem hospodářství, které je v těchto otázkách kompetentní. Chceme, aby byla používána komplexnější kritéria, mající dlouhodobější platnost, která by vedla rovněž k dlouhodobějším řešením, nikoliv pouze k zásahům operativního charakteru.

Vrátím se k otázkám, které souvisejí s vytvořením VÚSC.

Především bych chtěl zdůraznit a zobrazit situaci, za níž chceme VÚSC vytvořit. Ke změně politicko-ekonomického systému došlo před pěti léty, ke vzniku státu před dvěma. Počet obcí vzrostl ze stavu cca 4 tisíc na cca 6 tisíc. Dezintegrační proces, by zpomalený, ještě probíhá. Očekávaný reintegrační proces vedoucí ke snížení počtu obcí, k vytváření obcí samostatnějších, lépe plnících své společenské funkce, ne-

byl ještě nastartován, ale musí se zcela zákonitě dostavit. Konstatujeme, že financování obcí je již téměř stabilizováno, že probíhá proces zkvalitnění a prohloubení politického života na komunální úrovni.

I zde na tomto semináři se názory na počet VÚSC lišily dosti výrazně v rozmezí 8 – 12 – 14 (15). Přitom samozřejmě je třeba chápat počet celků jako integrální charakteristiku určitého řešení. Možných řešení stejně dobrých, či stejně špatných je tedy celá řada. Výběr jediného, výsledného, je pak předmětem politického rozhodnutí. Je tudíž zcela legitimním, že se na půdě parlamentu hledá řešení, které bude podpořeno potřebnou většinou. O tom již obšírněji hovořil kolega Ježek. Já bych jej doplnil několika poznámkami.

Jsem poslancem ODS, tedy strany, která, jak zde bylo kolegou Ježkem řečeno, se k otázkám VÚSC nevyjádřila dosud dostatečně jasně. Již jsem zmínil, že možných řešení zhruba stejně dobrých, či stejně špatných je více. Akt zřízení VÚSC je jedna věc, jejich stabilizace v praktickém životě je však věcí druhou. Půjde o dlouhodobý proces, během něhož se budou odstraňovat dětské nemoci a chybná řešení detailů. Je zde třeba zmínit i hledisko finanční náročnosti zřízení i dalšího provozu VÚSC. Jen pro informaci, zřízení nového okresu nás podle předběžných odhadů bude stát cca půl miliardy korun.

Očekáváme, že funkce VÚSC i jejich samotná existence, budou zejména v počátečním období kritizovány, a to víceméně oprávněně. Je více než pravděpodobné, že kritika bude orientována právě na ODS jako nejsilnější koaliční stranu. Proto rozpaky, proto zdrženlivost a možná i neochota přijímat rozhodnutí v této době. Navíc veřejnost ve své většině nepostrádá VÚSC a nepovažuje jejich vytvoření za prioritní úkol.

S blížícími se parlamentními volbami ubývá napříč politickými stranami ochota hledání věcných hledisek a argumentů; ty jsou nahražovány politickými spekulacemi a kalkulacemi, což věci nemůže v žádném případě prospět. Důkazem toho je koneckonců i zastoupení Parlamentu na tomto semináři pouze dvěma poslanci.

Děkuji.

Vliv politických změn na území: evropský a lokální pohled

Karel Maier

Pohled z evropského horizontu

Česká republika se octla na hranici mezi Evropou integrace a dezintegrace. Pád železné opony znamenal konec Evropy jaltské, rozpad Československa a Jugoslávie nás vrací před rok 1918. Je těžko říci, zda tento posun zpět již skončil. Regiony, které se utvářejí v EU, jsou co do velikosti srovnatelné se státy, které nově vznikly ve střední a východní Evropě. Tyto státy jsou ale nesrovnatelné s EU co do svých infrastruktur, tedy toho, co umožňuje efektivní „provoz“ regionů EU. Ještě větší propast je mezi interregionálními vztahy v EU a mezistátními vztahy v postkomunistické Evropě.

Zdá se, že se nacházíme ve stavu setrvalé nestability.

Pohled z horizontu obce

– na příkladu malých měst západního (německého a rakouského) příhraničí ČR.

Představy o zmrtvýchvstání západního příhraničí se realizují jen velmi omezeně. Naopak ještě rostou disproporce ve využívání příhraničního území

– v místě, ale také v čase (sezónnost).

Mnohé obce se postupně smiřují s poznáním, že

– není možná ani částečná restituce jejich předválečné velikosti a ekonomického významu,

– jsou i nadále periferií ČR a mohou se (snad) stát periferií sousední země,

– pomoc zvenčí, a už bude větší či menší, bude nepostačující, nezaručená a netrvalá.

I zdánlivě prosperující obce například v turisticky atraktivních oblastech na této prosperitě často neparticipují. Podnikatelé jsou odjinud, pracovní příležitosti spojené s turistickým ruchem jsou sezonní a často je obsazují sezonní pracovníci odjinud.

Existují obce „štiky“, které dokázaly svoji polohu „na čáře“ v rámci možností maximálně zužitkovat – zpravidla na bázi cenové propasti mezi ČR a sousedy. Občas se vnucuje srovnání s hranicí Mexika a USA. Ambicióznější rozvojové strategie jsou vzácnější, jsou spíše na jihu než na severu. Zdá se, že šance na úspěšnost klesají s postupujícím časem, kdy město svoji strategii nastoupilo.

Stávající mechanismy a metody územního plánování, pokud se omezí na regulativy (ne-li restriktci), nepostačují, jde-li o to, podnitit rozvoj.

Z posledních bodů tohoto namátkového a fragmentárního výčtu vyplývá, že klíčovou úlohu mají zastupitelstva a místní iniciativa. Kdo první pochopili své možnosti v nových podmínkách, jsou ve velké relativní výhodě.

Zdá se však, že i obce v příhraničí se nacházejí ve stavu setrvalé nestability.

Otázky:

– Zatím změny „velké“ způsobují změny v regionech a obcích. Budou změny v obcích působit i na změny regionálního až evropského dosahu?

- Pokud by došlo k důsledné regionalizaci ČR, jak by se (silné) regiony chovaly k obcím v příhraničí?
- Můžeme spoléhat jen na obce „štiky“, víme-li, jakým rybníkem je příhraničí?